

İSRÂİLİYÂT'IN TARİHİ ARKA PLANI

Hüseyin Zamur*

Öz

Arap yarımadasına kesin olarak ne zaman geldikleri bilinmeyen Ehl-i kitap, kabileler halinde buraya yerleşmiştir. Bölge halklarından bazılarının kendilerine tabi olmasıyla zamanla devlet kurabilecek güce ulaşmışlardır. İsrâiliyât'ın arka planı olarak değerlendirdiğimiz bu dönemde Araplar; Ehl-i kitap ile kurdukları ticari, siyasi ve sosyal münasebetler neticesinde onlardan bir hayli etkilenmiş ve bu etkilenme sürecinde İsrâilî rivayetler Arap kültürüne geçmeye başlamıştır. Ehl-i kitab'ın semavî bir kitaba, bir dine ve bunların yanı sıra ilim merkezlerine sahip olmaları Araplara nisbeten daha kültürlü olmalarını sağlamıştır. Araplar, Ehl-i kitab'a sahip oldukları bilgi birikimi nedeniyle saygı göstermiş ve onlardan gelen bilgileri kabul etmişlerdir. Ancak câhiliyye döneminde Arapların Ehl-i kitap'tan etkilenmeleri sınırlı kalırken, farklı sebeplerden dolayı İslâmî dönemde bu etkileşim hız kazanmıştır. Zira Arapların Ehl-i kitap ile olan münasebetleri, Kur'ân-ı Kerîm'in inmeye başlamasıyla başka bir evreye girmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in semavî bir kitap olması insanların gözlerini diğer semavî kitaplara çevirmelerine neden olmuştur. Ayrıca İslâmî dönemde Ehl-i kitap âlimlerinden İslâm'a girenler olmuş ve bu âlimlerden alınan bilgiler de doğru telakki edilmiştir.

Anahtar kelimeler: İslâm, Araplar, Ehl-i kitap, Yahudiler, İsrâiliyât

HISTORICAL BACKGROUND OF ISRAILIIYYAT

Abstract

People of the Book, which is unknown when they came to the Arabian Peninsula, was settled here in tribes. Have been supported by some peoples of the region, People of the book, have reached the power to establish a state in course of time. In this period, which we consider as the background of İsrâiliyât, the Arabs; As a result of the commercial, political and social relations that they established with the People of the Book, the Israeli narrations began to pass into the Arab culture in this process of influence. The fact that the People of the Book possess a heavenly book, a religion, as well as science centers has enabled them to be more cultured than the Arabs. The Arabs have respected the People of the Book because of their knowledge and accepted the information from them easily.

However, while the influences of Arabs from the People of the Book were limited in the era of ignorance, this interaction gained speed in the Islamic period due to different reasons. Because the relations of the Arabs with the People of the Book have entered another phase with the coming down to the Qur'an. The fact that the Quran was a heavenly book caused people to turn their eyes to other heavenly books. In addition,

---

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 13.02.2020 Accepted / Kabul Tarihi:21.03.2020

DOI: <https://doi.org/10.26791/sarkiat.688716>

*Dicle Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Arap Dili ve Belagatı Bölümü, huseyin.zamur@dicle.edu.tr

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-6598-2143>

there were people who entered the Islamic world among the scholars of the People of the Book, and the information received from these scholars was considered correct.

Keywords: Islâm, Arabs, People of the Book, Jews, İsrâîliyât

GİRİŞ

İsrâîlî rivayetlerin Arap kültürüne geçmesi, Ehl-i kitab'ın Arap yarımadasına gelmesi ve Araplarla kurdukları münasebetlerle başlatılabilir. Bu münasebetler, Arapların onlardan peygamberler ve eski kavimler hakkında geçmişteki bazı olaylar hakkında bilgi sahibi olmalarına neden olmuştur. Böylece Araplar ümmi bir toplum olmalarına rağmen eski kavimler ile ilgili kendi kültürlerinde var olan bilgilerin yanında Ehl-i kitab'tan edindikleri bilgiler sayesinde vahyi en iyi şekilde anlamışlardır. Zira vahiy, indiği toplumun anlama kapasitesine ve kültürel birikimine uygun bir dille indirilmiştir. Araplar Kur'ân-ı Kerîm'deki müteşabih âyetlerin anlamını ve peygamber kıssalarıyla ilgili bazı ayrıntıları öğrenmek için Ehl-i kitab'a müracaat etmişlerdir. Sahâbe ve tabiûn döneminde Kur'ân-ı Kerîm'deki kıssaların teferruatını İsrâîlî haberler üzerinden anlama çabaları başlamış ve sonraki dönemlerde artarak devam etmiştir. İlk dönem müfessirlerin bu tür rivayetleri eserlerine almaları, çok sayıda İsrâîlî rivayetin İslam kültürüne geçmesine neden olmuştur. İsrâîliyât'ın Arap kültürüne geçmesinde etkili olan arka planın daha ayrıntılı bir şekilde ele alınması gerektiğini düşünmekteyiz. Bu makalede “Klasik Dönem Şîa Tefsirinde İsrâîliyât (I-VII. YY.)” adlı tezimizin “İsrâîliyât'ın Arap kültürüne girişi” başlığı altında ele aldığımız konuyu genişletilmiş bir şekilde ele aldık. Zira İsrâîliyât'ın Arap kültürüne geçmesinde etkili olan arka planın daha ayrıntılı bir şekilde ele alınması gerektiğini düşünmekteyiz. Bu nedenle bu makalede Ehl-i kitab'ın Arap yarımadasına geldiği zaman aralığını, Araplar ile kurdukları münasebetleri ve Arapların İsrâîlî rivayetler ile tanışma sürecini irdeledik. Böylece Arap yarımadasını üç parçaya ayırarak öncelikle buradaki Arapları ve Ehl-i kitab'ın bu bölgelere yerleşme sürelerini, yaşam biçimlerini ve tarihi süreç içerisinde Araplar ile kurdukları sosyal, kültürel, ticarî ve siyasî ilişkilerini irdeledik. Bu ilişkiler neticesinde İsrâîliyât'ın Arap kültürüne geçiş sürecini ele aldık.

1. İSRÂİLİYÂT'IN TANIMI VE KAYNAKLARI

İsrâîliyât konusu birçok alimin ilgisini çekmiş ve bu konuda pek çok tez, makale veya kitap yazılmıştır. Konunun anlaşılması için bu terimin ne anlama geldiği ve ne zaman ortaya çıktığı irdelenmiştir. İsrâîliyât kelimesi “isrâîliyye” kelimesinin müennes çoğuludur. İsrâîliyye kelimesi ise “İsrâîl” kelimesinin ism-i mensubudur. İsrâîl kelimesi yabancı kökenli bir kelime olup; “إسرائيل, إسرائيل, إسرائيل, إسرائيل, إسرائيل, إسرائيل, إسرائيل” kıraatleriyle yedi şekilde okunmuştur. Süheylî (ö. 581/1185) ise bu ismin Arapça ile İbraniceden mürekkep iki kelimedenden oluştuğunu ilk kısmı olan “إسرا” kelimesinin “سرا” kökünden geldiğini ve Arapça gece yürümek anlamında olduğunu belirtmiş ve “إسرائيل” kelimesinin gece Allah'a yürüyen anlamında olduğunu; Hz. Ya'kûb gece Allah'a yürüdüğünden dolayı kendisinin bu isimle anıldığını söylemiştir.¹ İbn Abbâs'tan nakledilen ve çoğu alimin benimsediği görüşe göre “isrâ” (kul) ve “îl” (Allah) kelimelerinin terkibi olan İsrâîl kelimesi Cebrâil, Mikâil gibi kelimelere benzemekte ve

¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *Câmi'ü ahkâmi'l-Kur'ân, ve'l-mubînu limâ tedemmene mine's-sünneti ve âyi'l-Kur'ân*, (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 1/226; Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân *el-Bahru'l-muhît*, 'Âdil Ahmed Abdulmevcûd- Ali Muhammed Muavvid (Thk.), (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010), 1/325-326.

Allah'ın kulu anlamına gelmektedir.² Bazı görüşlere göre ise bu isim Allah'ın dostu, seçkin kulu ve sağlam yaradılışlı anlamında Hz. Yakup için ikinci isim veya lakap olarak kullanılmıştır.³ Başka bir görüşe göre “إيل” kelimesi bir cinin ismidir. Hz. Ya'kûb onu yakaladığı için bu isimle anılmıştır.⁴ İsrâîliyât kelimesi, ilk üç asırda İslâmî ilimlerde “el-Kütüb”, “Şer'u men kablenâ” ve “Ulûmü'l-evâil” gibi terimlerle de ifade edilmiştir.⁵ Bu kelimeyi ilk defa kullananın Ebü'l-Hasan Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes'ûdî el-Hüzelî (ö. 345/956) olduğu kabul edilmektedir.⁶ Vehb b. Münebbih'e (ö. 114/732) İsrâîliyât adında bir kitap isnad edilmişse de bu kitapların ona isnadı şüpheye karşılanmıştır.⁷ İsrâîliyât kelimesi geniş anlamda diğer kültürlerden İslâm'a geçen rivayetler için kullanılmışsa da ıstılahî anlamı farklı şekillerde açıklanmıştır. Mesela Ahmed Emîn, Yahudilerden aktarılan rivayetlere “İsrâîliyât” Hristiyanlardan aktarılan rivayete ise “Nasrâniyât”, adını vermiştir.⁸ Muhammed Hüseyin ez-Zehbî ise bu kelimenin, İbrânice olduğunu, Yahudilik ve diğer dinlerden İslâm kültürüne girmiş bilgileri kapsadığını ancak bu rivayetler daha çok Yahudiler üzerinden İslâmî kaynaklara girdiğinden bunlara İsrâîliyât denildiğini savunmuştur.⁹ Bazı alimlere göre bu kelime İslâmî olmayan inanç ve hikâyeler için kullanılmıştır. Bazılarına göre ise bu kelime Yahudilik ve Hristiyanlıktan İslâm'a geçmiş kıssa ve hikâyeleri tanımlamaktadır.¹⁰ Bu kelime, İslâm âlimleri tarafından Garânîk hadisesi ve Zeynep binti Cahş konusunu da kapsayacak bir şekilde asılsız olan ve diğer kültürlerden İslâm kültürüne geçen bütün rivayetleri ifade etmesi için kullanılmıştır.¹¹ Bazı çağdaş araştırmacılar bu kelimenin kapsamının genişletilmesi; münafık, zındık, oryantalist ve misyonerlerin sözlerinin de İsrâîliyât kapsamına alınması gerektiğini savunmuştur.¹² Bunlar, çoğunlukla İsrâîloğullarından alındığından tümüne -hepsini kapsayacak şekilde- İsrâîliyât denilmiştir.¹³

Ehl-i kitab'ın Arap yarımadasına göç etmeleriyle Arapları etkilemeye başladıklarını söylemek mümkündür. İslâmî döneme yakın zaman diliminde bu etki açıkça görülmektedir. “Câhiliye dönemi” diye adlandırılan bu dönemde Ehl-i kitab'ın Araplar üzerindeki etkilerini belirlemek için onların Araplar ile kurdukları ilişkileri ve ilmi

² Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh*, (Beyrût: Dârü'l- Ma'rife, 2008), 486; Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî es-Sem'ânî, *Tefsiru'l-Kur'an*, (Riyâd: Darü'l-Vatan, 1997), 1/70; Kurtubî, *Câmi'u ahkâmi'l-Kur'an*, 1/226; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 1/325; İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî el-İfrîkî, *Lisânu'l-'Arab*, (Beyrût: Dârü's-Sadr. Bty.), 1/623; 23/2004.

³ Kurtubî, *Câmi'u ahkâmi'l-Kur'an*, 1/226; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 1/325-326;

⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 1/325.

⁵ Ali Kuzudişli, “el-Kütüb'ten 'İsrâîliyât'a Bir Kavramın Tarih İçindeki Yolculuğu”, (Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2012), 17/136;

⁶ Mes'ûdî, Ebü'l-Hasan Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Hüzelî, *Murûcü'z-zehb ve me'âdînu'l-cevher*, (Mısır, Dârü'l-Ma'rife, 1964), 2/228-229.

⁷ Katib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, (Beyrût: Dârü'l-Fikr, 2010), 2/342; İsmail b. Muhammed Emin el-Bâbâi el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifin esmau'l-müellifin*, (Beyrût: Dâru İhyai Turasi'l-'Arabî, 1955), 2501; Roberto Tottoli, “İslâmî Literatürde İsrâîliyât Teriminin Kökeni ve Kullanımı”, Çev. Mesut Kaya, Marife, 10/2, (2010), 201-207.

⁸ Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, (Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009), 159.

⁹ Muhammed Hüseyin ez-Zehbî, *Buhûs fi 'ulûmi't-tefsîr*, (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2005), 18.

¹⁰ Remzi Na'na', *el-İsrâîliyât ve eseruhâ fi kütübü't-tefsîr*, (Beyrût: Dârü'l-Kalem, 1970), 73;

¹¹ Zehbî, *Buhûs fi 'ulûmi't-tefsîr*, 18; Muhammed b. Muhammed, Ebû Şehbe, *el-İsrâîliyât ve'l mevdû'ât, fi kütübü't-tefsîr*, (Kahire: Mektebetü's-sünne, 2006), 14; Na'na', *el-İsrâîliyât ve eseruhâ fi kütübü't-tefsîr*, 73.

¹² Mustafa Öztürk, “Kur'an Kıssaları Bağlamında İsrâîliyât meselesine farklı bir yaklaşım”, (Adana: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâmî İlimler Dergisi, 2014), sayı 1, Bahar, 13.

¹³ Zehbî, *Buhûs fi 'ulûmi't-tefsîr*, 18.

konularda başvurdukları kaynakları bilmeyi icap eder. Bundan dolayı İsrâîliyât kelimesinin tanımının akabinde daha sonra İsrâîliyât olarak nitelendirilecek olan rivayetlerin kaynaklarına değinmek yerinde olacaktır.

İsrâîlî rivayetler birçok kaynaktan alınmıştır. Bunlar bazen Ehl-i kitap kaynakları iken bazen eski Arap kültürü veya diğer medeniyetlerin sözlü kültürü olmuştur. Ancak rivayetlerin ekseriyeti Yahudi kültüründen alınmıştır. İlk dönem Müslümanları Tevrat kelimesini geniş anlamda yani Yahudi kültüründe bulunan birçok kitabı kapsayacak şekilde kullanmışlardır. Nitekim İbn Kesîr, selef âlimlerinin Tevrat kelimesini Ehl-i kitab'ın tüm kaynaklarını kapsayacak şekilde kullandıklarını söylemiştir. Bu ifadelerle Tevrat kelimesinin anlam genişlemesine uğramış olabileceğine ve nakillerin Yahudilerin birçok kaynağından yapılmış olabileceğine dikkat çekmiştir.¹⁴ Ayrıca çoğu rivayetlerde “el-kitap” veya “el-kütüb” diye ifade edilen kitapların ismi dahi zikredilmemektedir. Bu da İsrâîlî rivayetlerin sadece kutsal kitaplardan değil, Ehl-i kitabın sözlü kültüründen alınmış olabileceğini ortaya koymaktadır.¹⁵

İsrâîliyât olarak nitelenen rivayetlerin bazılarının Ehl-i kitap âlimlerinden alındığı, bazılarının ise tarihi süreç içerisinde oluşan ve Arapların kendi kültürlerine ait olan rivayetler olduğu görülmektedir. Zira Yemen'in Ahkaf denilen yerde yaşamış olan 'Ad kavmi ve orada bulunan İrem şehri; Şam'da yaşamış olan Semûd ve Medyen kavimleri; Ölü Deniz civarında yaşamış olan Lût kavmi; Yemen'de yaşamış olan Sebe' kavmi gibi toplulukların Arapların ataları oldukları kabul edilen bu kavimler ile ilgili anlatıların Araplara dayandırılması mümkündür. Kur'an kıssalarının Araplar tarafından biliniyor olması ve Kur'an'ın Arapların bildiği bu kıssalardan örnekler vermesi de bazı İsrâîlî rivayetlerin Arapların kendilerine dayandığını göstermektedir.¹⁶ İzzet Derveze konuyla ilgili şu bilgilere yer vermektedir:

*“İlk dönem tefsir kitaplarında Kur'an-ı Kerîm kıssaları, şahıslar ve olaylar hakkında birçok bilgi, ayrıntılı bir şekilde Ehl-i kitap âlimlerinden olmayan İbn Mes'ûd (ö. 32/652-53), Ebû Zer (ö. 32/653), Ebû Hüreyre (ö. 58/678), Mesrûk (ö. 63/683 [?]), İbn Abbas (ö. 68/687-88), Abdullah b. Câbir (ö. 78/697), Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713 [?]), Mucâhid (ö. 103/721), İkrîme (ö. 105/723), Dahhâk (ö. 105/723), Tâvûs (ö. 106/725), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Atâ (ö. 114/732), Zeyd b. Eslem (ö. 136/754), İbn İshâk (ö. 151/768) ve diğer sahâbî ve tâbiüne nispet edilmiştir. Kur'an-ı Kerîm'de geçen kıssalar, bazı şahsiyetler ve olaylar hakkındaki rivayetler içinde akla, mantığa, gerçekliğe dayanmayan hayali, enteresan ve abartılı hikâyelere benzeyen bilgiler yer almaktadır. Muteber hadis kitaplarında bulunmayan bu rivayetlerin bazıları merfû hadis olarak nakledilmiştir. Ancak bu rivayetlerin tümüyle İsrâîliyât olarak adlandırılması doğru değildir. Zira bu tür rivayetlere İsrâîliyât denilmesi tağlib babındandır.*¹⁷ *Kur'an-ı Kerîm'de anlatılan Hûd, 'Ad, Tubbe', Salih ve kavmi, Şuayb ve*

¹⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 3/138; Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, thy. 1, 34

¹⁵ M.J. Kister, “İsrâîloğulları'ndan Nakilde Bulunma Meselesi”, Cemal Ağırman (Çev.), *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/1, (2001), 139-140

¹⁶ İzzet Derveze, “Havle İsrâîliyât fi kütübî't-tefsîr”, *Mecelletu'l-va'yi'l-İslâmî*, 2/19, (1966), 41-42; Muhammed Âbid el-Cabirî, *Kur'an'a Giriş*, Muhammed Coşkun (Çev.), (İstanbul: Mana Yayınları, 2011), 182,183; Enes Büyük, “Tefsirde İsrâîliyât'ın Arap Kültürüyle İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 14/2, (2014), 97-102.

¹⁷ Tağlib, Bilinen iki şeyden birinin diğerine tercih edilerek her ikisi için aynı ismin kullanılmasıdır. (Bkz. Ebû Bekir Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Cürcânî, *Ta'rîfât*, (Beyrût: Dârü'n-Nefâis, 2012), 125.

halkı, Medyen halkı, Ashâb-ı Eyke, Ashab-ı Ress, Lokman, Zülkarneyn ve Ashâb-ı Kehf ile ilgili rivayetler Kutsal kitaplarda, özellikle de Eski Ahit'te bulunmamaktadır. Bu kavim ve şahsiyetler Arap'tır veya en azından İsrail milletinden değildir. Örneğin Hz. İbrâhîm hakkında zikredilen bazı rivayetler İsrâîlî metinlerde bulunmamaktadır."¹⁸

Derveze, ayrıca sahâbe ve tâbiünden gelen rivayetlere dayanarak bu insanların kutsal kitaplarda bulunmayan haberleri rivayet ederken kendi birikimlerine dayandıklarını belirtmiştir. Onların bu bilgileri bize ulaşmayan bazı kitaplardan almış olabileceklerini ve bu rivayetleri uydurmuş olmalarının ihtimal dâhilinde olmadığını söylemiştir.¹⁹ Muhammed 'Âbid el-Câbirî (ö. 1431/2010) de buna benzer bir görüşü dile getirmiş ve Arapların 'Âd, Semûd gibi toplulukların hatta Hz. Nûh ve İsrâiloğulları'ndan birçok peygamberin hakkındaki bilgilere dahi sahip olduklarını, Arapların bu kavimlerin başına gelmiş birçok bilgiyi kendi düşünsel ve kültürel hafızalarında muhafaza ettiklerini savunmuştur.²⁰ Kur'ân-ı Kerîm'de özellikle Mekkî sûrelerde geçen birçok kıssa ve olay da bunu göstermektedir. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'in öncelikle Araplara inmiş olması, onların kendilerine indirilen kitaptaki kimi kıssalardan icmali de olsa haberdar olmalarını ve inen vahyi anlamalarını gerektirir. Bu durum Arapların değişik vesileler ile İslâm'dan önce bu kıssalardan bir şekilde haberdar olmuş olduklarını göstermektedir.²¹ Ehl-i kitap âlimlerinin de bu konuda Araplara birçok bilgi aktardığı bilinmektedir. Zira Hristiyan ve Yahudi nüfusunun çok az olduğu Mekke'de ticaret, zanaatkârlık gibi çeşitli amaçlarla gelenlerin yanında köle olarak getirilen Hristiyanlar da bulunmaktaydı. Bu kölelerden bazıları okuma yazma biliyorlar ve okudukları veya bildikleri hikâyeye ve kıssaları Mekkelilere aktarmaktaydılar.²² Yukarıda anlattıklarımızın ışığında İsrâîlî rivayetlerin kaynakları şöyle sıralanabilir:

- a- Tevrat, İncil ve Zebûr gibi kutsal kitaplar ve bu kitapların şerhleri,
- b- Ehl-i kitab'ın apokrif (Kitâb-ı Mukaddes'in dışında tutulan kitaplar) türü kitapları,
- c- Arap yarımadası ve çevresinde yaşayan kavimlere ait mitolojik hikâyeler,
- d- Arapların tarihi süreç içerisinde toplumsal hafızalarında biriken bilgiler ve mitolojik hikâyeler,

İsrâîlî rivayetlerin çoğu Ehl-i kitap âlimlerine dayandığından yani birçok rivayet onlar üzerinden Arap/İslâm toplumuna girdiğinden burada Ehl-i kitab'ın Arap yarımadasına gelmesi ve tarihi süreç içerisinde Araplar ile kurdukları münasebetleri ele alınacaktır.

2. İSRÂİLİYÂT'IN ARAP KÜLTÜRÜNE GEÇİŞİ

Milletlerin farklı alanlarda birbirleriyle kurduğu sosyal, ticarî ve siyasî ilişkiler kültürlerin karışıp kaynaşmasına vesile olmuştur. Böylece her millet, diğer medeniyetlerden aldıkları kültürler öğeleri kendi içinde eriterek değişime uğratmış veya hiç değiştirmeden kendi bünyesine katmıştır. Aynı şekilde ilâhî dinlerin mensupları da etkileşimde oldukları milletlerin kültüründen etkilenmişlerdir. Mesela Yahudilik ve Hristiyanlığın temel unsurlarını, onlardan önce yaşamış olan Asur, Babil ve diğer medeniyetlerde bulmak mümkündür. İslâmî dönemde de Yahudi fukahasının Müslümanlardan etkilenecek kitaplarında sınıflamaya gittikleri ve bu kitaplara fikhî

¹⁸ Derveze, "Tefsir Kaynaklarındaki İsrâîliyât Üzerine" Hüseyin ZAMUR (Çev.), (*Şarkiyat*, 10/1, (2018), 519-520.

¹⁹ Derveze, "Tefsir Kaynaklarındaki İsrâîliyât Üzerine" 519-522.

²⁰ Cabirî, *Kur'ân'a Giriş*, 182,183,296,485.

²¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmi'u'l-beyân 'an tevîli âyi'l-Kur'ân*, (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2013), 10/231.

²² Cevâd Ali, *el-Mufassal fî târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, (Byy: İntişarâtu's-Şerîf er-Redî, 1380), 6/603.

tertip uyguladıkları görülmektedir. Nitekim Musa b. Meymûn (ö. 601/1204) ve oğlu İbrahim, abdest alma, secde etme, cemaatle ibadet ve boy abdesti gibi İslâm'ın bazı adet ve şîarlarını kendi dinlerine taşıdıkları söylenmiştir.²³ İslâm medeniyeti için de böyle bir şeyden bahsetmek mümkündür. Nitekim ilk dönem kelâmî mezheplerin oluşumunda Ehl-i kitab'ın rolünün olduğu ve Müslümanların felsefe, tıp, kimya ve matematik ilimlerinde söz sahibi Ehl-i kitap âlimlerinden etkilendiği bilinmektedir. Özellikle peygamberler tarihini konu alan kitaplarda Hz. Adem'den Hz. Muhammed (sav.)'e uzanan tarihsel süreç ile ilgili birçok rivayetin Ehl-i kitab'ın Tevrat, Talmud ve İncil gibi kitaplarından ya da doğrudan Ka'bu'l-Ahbâr (ö. 32/652-53 [?]) Vehb b. Münebbih (ö. 114/732) ve Abdullah b. Selâm (ö. 43/663-664) gibi Ehl-i kitab âlimlerinden alındığı görülecektir.²⁴ Ehl-i kitab'ın -özellikle de Yahudilerin- İslâm medeniyeti üzerindeki etkisini anlayabilmek için İslâm öncesi ve İslâm sonrası Arap yarımadasında yaşayan milletlerin etnik ve kültürel yapısının ve İslâm medeniyetinin diğer medeniyetler ile olan ilişkisinin anlaşılması gerekmektedir. Bu milletlerin Müslümanlara etkisi onların Arap/İslâm coğrafyasındaki kültürel ağırlıkları, dinî bilgi düzeyleri, gelenek ve göreneklerinin bilinmesi ile mümkün olacaktır. Hz. Peygamber putperest olan Arapları İslâm'a davet ettiğinde, onlar herhangi bir kitap bilgisine sahip olmadıkları halde onun davetini ve kullandığı kavramları anlamaktaydılar. Onlar, Hz. İsmail ve Hz. İbrâhim'in dininden haberdarlardı ve bu peygamberlere saygı da göstermekteydiler.²⁵ Ayrıca Arapların komşu milletler ile kurdukları ilişkiler sayesinde komşularından birçok şey öğrenmiş olmaları, diğer kültürlerin Araplar üzerindeki etkisini göstermektedir. Arapların/Müslümanların diğer kültürler ile kurdukları ilişkiler neticesinde kültürel ilerleme kaydettikleri ve rivayetlerin kültürler arasında bilgi akışını sağlayan bir köprü görevi gördüğü meselesi su götürmeyen bir gerçektir. Ancak bizim asıl amacımız diğer kültürlerden İslâmî kaynaklara girmiş ve İslâm kültürünü olumsuz şekilde etkilemiş rivayetlerin incelenmesi olacaktır. İsrâîliyât'ın Arap/İslâm kültürüne girmesini belirli bir dönemle sınırlamanın veya İslâmî dönemle başlatmanın doğru olmadığı, bunun tarihi bir süreç içerisinde süregelen etkileşimin bir sonucu olduğu kanaatindeyiz. Bunun doğruluğunu tespit etmek için İsrâîliyât'ın Arap kültürüne ve ardından İslâm kültürüne girişini açıklamaya ve tarihsel süreçte dönemsel faktörlerin etkisiyle kültürel etkilenmenin yoğunlaştığı dönemleri incelemeye çalışacağız. Bu nedenle İsrâîliyât'ın Arap kültürüne girişinin arka planı sayılan ve zemin oluşturan Ehl-i kitab'ın Arap yarımadasına gelişini ve Araplar ile kurdukları münasebetleri etraflıca ele almamız gerekmektedir.

2.1. ARAP YARIMADASINDA EHL-İ KİTÂP

Arap yarımadasını; Güneyde Yemen, Kuzeyde Mezopotamya, Doğuda İran, kuzeybatıda Mısır devletleri çevrelemektedir. Cahiliye döneminde birden fazla din ve inancın hâkim olduğu bu coğrafyada Araplar çoğunlukta idi. Ehl-i kitab buraya tarihi süreç içerisinde yerleşmişlerdi. Onlar, İsrâîliyât'ın Arap/İslâm kültürüne sirayet etmesinde etkili olduğundan onların Arap yarımadasına geldikleri dönemler ve yerleştikleri bölgelerin incelenmesi oldukça önemlidir. Bu sebeple Arap yarımadasında

²³ Abdullatîf Abdurrahmân el-Hasan, *Eseru'l-fikri'l-Yahûdî 'alâ Ğulâti's-Şîa*, (Riyâd: Mektebetu Abikân, 2014), 107.

²⁴ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Hasan, *Eseru'l-fikri'l-Yahûdî 'alâ Ğulâti's-Şîa*, 321-326; Muhammed Hüseyin Zehebî, *Buhûs fî 'ulûmi't-tefsîr*, Dârü'l-hadîs, Kahire: 2005), 19; Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, 35; İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasan el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî, *Mukaddime*, (Beyrût: Dârü'l-Fikr, 2001), 1/554-555.

²⁵ Ali Kuzudîşli, *İsrâîliyât'ın Hadise Girişi*, (Byy: Kitap & Cafe Serüven, 2016), 23-24.

yaşayan Ehl-i kitap unsurlarının Araplar ile kurdukları ilişkiler etraflıca ele alınacaktır. Ehl-i kitap, Arap yarımadasının Kuzey, Güney ve Hicaz bölgelerinde yaşamaktaydı. Şam ve Yemen, Ehl-i kitab'ın nüfusunun yoğunlukta olduğu yerlerdi. Hicaz bölgesinde de Yahudilik, Hristiyanlık ve Sâbîlik gibi semavî dinlerin müntesipleri bulunmakta ancak onlar bölgenin tümüne hâkim değillerdi.

2.1.1. Kuzey Arabistan

Kuzey Arabistan, İslâm öncesinde Hîre ve Gassân bölgelerini kapsamamaktaydı.²⁶ Bizans İmparatorluğunun Kuzey Arabistan'a hükmetmesi, diğer bölgelere nazaran buradaki Arapların Hristiyanlığı benimsemelerinde etkili olmuştur.²⁷ Hristiyanlık, Suriye bölgesinde yer alan Hîre ve Gassân kabileleri başta olmak üzere zamanla birçok Arap kabileleri üzerinde etkili olmuştur. Yahudiliğe nazaran Hristiyanlığın Kuzey Arabistan'da daha çok yayıldığı görülmektedir. Hristiyanlığın Hîre, Gassân, Tağlib, Tayy, Lahm, Tanûh, Selîh, Behrâ, Mühic, Benû İmruülkays,²⁸ Süleyh, Bekr, İyâd, Kudâ'a, Cüzzâm ve 'Âmile gibi kabileler arasında yaygın olduğu bilinmektedir. Bu kabilelerin yaşadığı bölgeler dışında Hristiyanlık, Dûmetülcendel, Eyle ve Vâdilkurâ gibi yerlere de nüfuz etmiştir.²⁹

Kuzey Arabistan'da az da olsa Yahudi nüfusundan da bahsetmek mümkündür. Kuzey Arabistan'ın yukarısında yer alan Kudüs de o dönemde Ehl-i kitab'ın yaşadığı önemli bir merkezdir.³⁰ Kuzey Arabistan'ın yukarısında yer alan ve (Jerusalem/Yeruşelm) veya Beytu'l-Makdis diye bilinen Kudüs, İsrâiloğulları'nın Mısır'dan çıkıştan sonra vatan edindikleri ve burada tapınak inşa ettikleri şehrin adı olmuştur.³¹ Kuzey Arabistan'a yakın olan bu devlet İsrâiloğulları ve Yahudilik için önemi haiz olmuştur. Hz. Dâvûd döneminde kurulmuş ve Hz. Süleyman'ın ölümünden sonra dağılmıştır. Ancak buradaki Yahudi hâkimiyeti sınırlı da olsa devam etmiştir. Bâbil Kralı Buhtunnasr (ö. M.Ö. 562), burada bulunan Yahudi krallığına son vermiş, şehri yakıp yıkmış ve buradaki halkı beraberinde Bâbil'e götürmüş ise de İran Kralı Kyros (M.Ö. 559-530) Yahudilerin tekrar ülkelerine dönmelerine ve tapınaklarını yeniden inşa etmelerine izin vermiştir.³² Daha sonra burada hâkimiyet kurmak isteyen Yahudilere, Romalılar ve Bizanslılar engel olmuşlardır. Bütün bu olaylara rağmen İslâmî yetin başlangıcına kadar Kudüs dolaylarında Yahudilerin varlığı söz konusudur.³³ Nitekim Ya'kûbî (ö. 292/905?), Gassân, Cüzzâm, ve Benû Hâris b. Kâ'b kabilelerinden de bir kısmının Yahudileştiğini söylemiştir.³⁴ İslâmî dönemde Hz. Ömer (ö. 23/644)'in Kudüs'ü de Yahudilerin tavsiyesi ile fethettiği ancak çoğunlukta olan Hristiyanlar ile yapılan anlaşmaya göre

²⁶ Hakkı Dursun Yıldız, "Arabistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/254.

²⁷ Ancak Araplar Bizans İmparatorluğunun benimsediği mezhepten farklı olarak Ya'kûbî Hristiyanlığını benimsemişlerdir. Bkz. Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/590-592.

²⁸ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih Ya'kûbî, *et-Târîh* (Beyrût: Şirketü'l-İ'lâmî li'l-Metbû'ât, 2010), 1/311; Carl Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, trc. Abdulhalim en-Neccâr (Kahire: Dârü'l-Me'ârif, 1119), 1/123.

²⁹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/591-601.

³⁰ 2. Samuel 5/1-6; 2. Krallar, 25/1-30; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2012), 1/326,335; 2/448-449; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 9/31-32; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/511-519; Kuzudişli, *İsrâîliyât'ın Hadise Girişi*, 31.

³¹ Ömer Faruk Harman, "Kudüs", (Ankara: DİA, 2002), 26/323-327.

³² II. Samuel 5/1-6; II. Krallar, 25/1-30; Taberî, *Târîhu'l-ümemi ve'l-mülûk*, 1/326,335.

³³ Cevvâd Ali, *el-Mufasssal fî târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, (Byy: İntişarâtu eş-Şerîf er-Redî, 1380), 6/511-519.

³⁴ Ya'kûbî, *et-Târîh*, 1/310.

Yahudilerin buradaki mescide girmelerine izin vermediği rivayet edilmiştir.³⁵ Bunun yanında buraya sadece 70 ailenin tapınağın güneybatısında bir yere yerleşmesine, sinagog ve Midraslar³⁶ kurmalarına izin vermişlerdir.³⁷ Abdülmelik b. Mervan (ö. 86/705) döneminde ise Kudüs adeta Mekke'nin alternatifi haline getirilmek istenmiştir.³⁸

2.1.2. Güney Arabistan

Yemen Bölgesinin Hicaz bölgesine nazaran büyük medeniyetlere sahiplik yapmış olması bu coğrafyadaki insanların kültürel olarak ilerlemelerine vesile olmuştur. Ma'in, (M.Ö. 1400- 700?),³⁹ Sebe Devleti (M.Ö. 700-115?)⁴⁰ ve Himyer (M.Ö.115-M.S. 525)⁴¹ devletleri buranın kalkınmasında büyük öneme sahip olmuşlardır. Hristiyanlık ise Negrân ile Güney Arabistan'ın Ma'rib, San'a ve Aden gibi bölgelerinde yayılmıştır.⁴²

³⁵ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mulûk*, 2/448-449.

³⁶ Midras kutsal kitapların tefsiri anlamında kullanılmıştır. Beytülmidrâs ise bu işin yapıldığı yer yani Yahudi eğitim yeri olarak bilinir. (Bkz. Ahmet Önkâl, "Beytülmidrâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/95.

³⁷ Ali Kuzudişli, *İsrâiliyyât'ın Hadise Girişi*, 31.

³⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 9/31-32.

³⁹ Bu devlet ticaret ile uğraşmaktaydı. Ticarete elverişli olduğu için çivi yazısından vaz geçip Fenike alfabesini kullandığı ve bu yazıyı geliştirerek Himyerî, Sebe ve Habeş yazılarının da oluşmasına ön ayak olduğu söylenmiştir. (Bkz. Neşet Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, (Ankara: AÜİF, Yayınları, 1957), 9-10)

⁴⁰ Güney Arabistan'da Ma'in devletinden sonra kurulan Sebe Devleti (M.Ö. 700-115?) de ticaret ile uğraşmaktaydı. Bu devlet, meşhur Ma'rib Seddi'ni inşa etmiştir. Birçok müfessir Ku'rân-ı Kerim'de Hz. Süleyman (ö. M.Ö. 931) ile diyalogu geçen Belkıs'ın Yemen'deki Sebe Kraliçesi olduğunu söylemişlerdir. (Ayrıntılı bilgi için Bkz. Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 2/262-265; İsmail Yiğit, "Sebe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/242; Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi Ve Cahiliye Çağı*, 10-13; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, Müessesetu'r-Reyyân, Beyrût: 2014), 3/1721; 1902-1903; Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *Me'âlimu't-Tenzil fi't-tefsîr ve't-te'vil*, Dârü'l-Fikr, Beyrût: 2002), 4/173; Ebü'l-Hasan Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin, *Lubâbu't-te'vil fi ma'âni't-Tenzil*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût: 2008), c 3/343; Ebü'l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *el-Medârik*, Dâru İbn Kesîr, Beyrût: 2017), 2/600; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, Dârü'l-Fikr, Beyrût: 2005), 8/5144; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 3/1721; 1902-1903; Ya'kûbî, *et-Târîh*, 1/1 241.

⁴¹ Himyer Devleti, bugünkü Yemen bölgesinin güneybatısında yer almaktaydı. Daha önce semavî varlıklara ve putlara taptikları bilinen Himyerîler arasında Hristiyanlığın ne zaman yayıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte Roma imparatoru 2. Konstantîüs (ö. M.S. 361) sayesinde Hristiyanlığın burada yayıldığı ve burada birçok ibadethanenin açıldığı bilinmektedir. Hristiyanlık özellikle Negrân bölgesinde yaygınlık kazanmıştır. Himyer hükümdarlarından Zünvâs'ın (ö. M.S. 525) Yahudiliği seçmesi üzerine bölge halkını Yahudi olmaya zorlamış ve buraya Yahudi Hahamlarını getirtmiştir. Özellikle Negrân Hristiyanlarından 4000 ila 20000 civarında kişiyi çukur ateşlerine atıp yaktığı söylenmiştir. Ku'rân-ı Kerim'de bahsedilen Eshab'ı Uhdûd'un (Burûc, 85/4-7) da bunlar olduğu söylenmiştir. (Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Kitâbu'l-me'ârif*, (Kahire: Dârü'l-me'ârif, Bty.) 637; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 4/2488; Mes'ûdî *Murûcü'z-zeheb*, 1/70; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, Şirketu Dârü'l-Erkam b. Ebi'l-Arkam, Beyrût: Bty, 22-38; Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, *Mu'cemu'l-buldân*, Dâru Sadr, Beyrût: 1977, 5/268; Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-Süheylî el-Mâlekî, *Ravdu'l-unûf*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût: Bty, 1/87-90; Ya'kûbî, *et-Târîh*, 1, 310; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/586-589,600,615; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Salih Tuğ (çev.), Yeni Şafak Yayınları, Ankara: 2003), 1/281-282; Cengiz Tomar, "Yemen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43, 402; Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara: 1957, 14-20;

⁴² İbn Kuteybe, *Kitâbu'l-me'ârif*, 637-638; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 1/25-38,45; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/281-282; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/612-616; Cengiz Tomar, "Yemen", 43/402-403;

Ayrıca Himyerî kralı Zûnüvâs'a (ö. M.S. 525) karşı, bölgedeki Hristiyanları destekleyen Habeşistan devleti ve Bizans İmparatorluğu bölgenin Hristiyanlaşmasında etkili bir rol oynamışlardır. Öyle ki buradaki hedeflerine ulaşan Habeşî kuvvetler, Vali Ebrehe (ö. M.Ö. 570 [?]) ile Hicaz bölgesine kadar gelmişlerdir. Nitekim Ebrehe'nin Hicaz'a yönelmesi ve büyük bozguna uğraması Fil Suresi'nde de anlatılmaktadır. Yahudilik, bizzat Yemen idarecileri tarafından teşvik edilmesine ve halkın zorla Yahudileştirilmek istenmesine rağmen Hristiyanlığa nisbeten daha az yayılma alanı bulabilmiştir. Ancak Yahudilik ve Hristiyanlığın etkisine rağmen halkın çoğu hâlâ putperest idi. Yukarıda bahsettiğimiz yerlerin dışında Necrân, Necd ve Bahreyn'de de Yahudi nüfusu bulunmaktaydı.⁴³ Ayrıca İslâm'dan önce Yemen'deki İran hakimiyeti, Zerdüştlüğün de bölgede yayılmasına ve dolayısıyla Farşlıların buraya yerleşmesine neden olmuştur.⁴⁴ Güney Arabistan bölgesinde en uzun hüküm süren devlet Himyerî devletidir. Bu devlet Akdeniz ve Uzakdoğu ticaret güzergahında yer aldığından burada iktisadi hayat hareketliydi ve birçok panayır düzenlenmekteydi. Nitekim Hz. Peygamber'in de gençlik yıllarında bu panayırlardan bazılarında katıldığı bilinmektedir.⁴⁵ Yemen halkının da değişik vesileler ile Hicaz'a geldikleri bilinmektedir. Yemenliler kültürel alışverişin aktarılmasında önemli bir araç olan panayırlar vesilesiyle ve zaman zaman Kâbe'yi tavaf etmeye gelmeleriyle kendi kültürlerini Hicaz bölgesine aktarma fırsatı bulabilmekteydiler. Yemenli Yahudiler gibi Hicaz'da bulunan Yahudiler de Kâbe'ye saygı göstermekteydiler. Hatta kitaplarda Himyer krallarından birinin Kâbe'yi tavaf ettiği ve onu giydirdiği aktarılmıştır.⁴⁶ Yemen'de, Babiller, Sümerler ve kutsal kitaplardan bolca hikâye nakledilmekteydi.⁴⁷ Özellikle Himyerîlerin şifahi kültür aktarımı yanında birçok bilgiyi taşlara yazarak kendilerinden sonrakilere aktardıkları da bilinmektedir.⁴⁸

Yemen asıllı râviler, İsrâîlî rivayetlerin İslâm kültürüne aktarılmasında önemli bir role sahip olmuşlardır. Yemen bölgesi oldukça önemlidir. Zira araştırmacıların neredeyse ortak kanaatine göre eski kavimlere dair haberler Yemen üzerinden Mekke ve Medine'ye ulaşmıştır.⁴⁹ Hemedânî (ö. 501/1127) Yemenli krallar aracılığı ile sürekli seyahat etmelerinden dolayı burada yaşayan halkın kültürlü olduğunu; Mekke, Hîre ve Şam'da oturanlar ise belirli yerlere komşu olmalarından veya ticaret etmelerinden kültür seviyelerinin yüksek olduğunu söylemiştir.⁵⁰ Nitekim Yemenli Yahudilerin ticaret münasebeti ile Hicaz ve Filistin Yahudileriyle iletişim halinde oldukları da bilinmektedir.⁵¹ Hz. Peygamber'in, "İman Yemen'dedir. Hikmet Yemen'dedir..." "Fıkıh Yemen'dedir. Hikmet Yemen'dedir."⁵² Şeklindeki Yemen hakkındaki sözleri de İslâm öncesi dönemde Yemen'in kültürel ve ilmî birikimini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Yukarıda aktardıklarımıza istinaden söz konusu dönemde Yemen'deki Ehl-i

---

Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/541-542; Hüseyin Algül, "Himyerîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/63.

⁴³ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/541-542.

⁴⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/45; Hüseyin Algül, "Himyerîler", 18/63.

⁴⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/45; Algül, "Himyerîler", 18/63.

⁴⁶ Ya'kûbî, *et-Târîh*, 1: 243.

⁴⁷ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 1/555.

⁴⁸ Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, 163.

⁴⁹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 1/554. Ahmed Emîn *Duhâ'l-İslâm*, 354; *Fecru'l-İslâm*, 34.

⁵⁰ Kannûcî, Sıddık b. Hasen, *Ebcedu'l-'ulûm*, (Dimâşk: Menşûrâtu Vizâreti's-Sekâfeti ve'l-İrşâdi'l-Kavmî, 1889), 1/175.

⁵¹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/541.

⁵² Ebü'l-Berekât İzzüddîn Ahmed b. İbrâhîm b. Nasrillâh el-Kinânî el-Mısırî el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, (Riyâd: Darü's-Selâm, 2000), Meğâzî, 74 (8/123-124); Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahîh*, (Kahire: Dârü'l-Âfâku'l-'Arabî, 2005), İman, 21 (s. 42).

kitap âlimlerinin Hicaz'dakilere nazaran daha âlim oldukları ve buradaki ilmî kültür ve birikimin daha fazla olduğu söylenebilir. Ayrıca Yahudiliğin ve Hristiyanlığın Yemen'de daha etkin olması burada yaşayan halkın da kültürel açıdan daha bilgili olmasına vesile olmuştur. Hristiyan ve Yahudilerin Araplardan daha kültürlü olması çoğu İsrâîlî rivayetin onlar üzerinden İslâm kültürüne geçmesinde etkili olmuştur.

2.1.3. Hicaz Bölgesi

Câhiliye döneminde Hicaz bölgesinde hatırı sayılır oranda Ehl-i kitap nüfusu yaşamaktaydı. Ancak klasik İslâm tarihçileri burada yaşayan Hristiyanlar hakkında kayda değer bir bilgi vermemişlerdir. Siyer kitaplarında burada yaşayan Hristiyanların Hz. Peygamber'e mukavemeti hakkında veya Hristiyanlar ile Müslümanlar arasında bir çekişmenin meydana geldiğine dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Ancak bu durum burada Hristiyan nüfusunun var olmadığı anlamına gelmemektedir. Sadece o dönemdeki şiirlerden hareketle bile Medine'de Hristiyanların yaşadığı söylenebilir. Hristiyanların Medine'de Nabat Pazarı diye bilinen bir yerde ikamet ettikleri ve Hz. Ömer'in Medine'de var olan Hristiyan birine kendi kavminden vergi toplama görevi verdiği aktarılmıştır. Yine bunlardan bazılarının Hz. Peygamber Medine'ye geldikten sonra kaçarak Mekke'ye gittikleri ve onları Hz. Peygamber ve Müslümanlara karşı kıskırttıkları söylenmiştir.⁵³ Medine dışında Vâdilkurâ, Medyen, Tanûh, Surân ve Zebed gibi yerlerde Hristiyan nüfusu bulunmaktaydı.⁵⁴

Hicaz bölgesinde İslâm dininin ortaya çıkmasına yakın bir zamanda Yahudilerin iki merkezi Yemen ve Kudüs olmasına karşın, Medine ve civarında da önemli oranda bir Yahudi nüfusu yaşamaktaydı.⁵⁵ Arap yarımadasına göç eden Yahudilerin, dağınık biçimde yerleştikleri ve kabileler arası diyalogun da çok sağlam olmadığı görülmektedir. Bu da onların buraya değişik zaman diliminde geldiklerini ve birbirlerini çok da tanımadıklarını göstermektedir.⁵⁶ Hicaz bölgesindeki Yahudi kabileler sadece Hayber, Fedek ve Vadiulkurâ'nın bazı bölgelerinde yaşayan putperest Araplara üstünlük kurabilmişlerdir. Ma'rib Seddi'nin yıkılmasından sonra Kayla adıyla da anılan Evs ve Hazrec kabilelerinin Medine'ye yerleşmesiyle hakimiyet ellerine geçmiştir. Evs ve

⁵³ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/601-603.

⁵⁴ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/647.

⁵⁵ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/552-616; Kuzudişli, *İsrâîliyât'ın Hadise Girişi*, 24-25

⁵⁶ Eski adı Yesrib olan Medine, Hicaz bölgesinde bir ovada bulunmaktadır. Etrafı Uhd ve 'Âir dağları ile çevrilidir. Bol su ve birçok meyvenin yetişebileceği verimli topraklara sahip olması burayı kıymetli kılmıştır. Medine Hicaz bölgesinde Yahudiliğin önemli merkezlerinden biridir. Yahudilerin buraya ilk olarak ne zaman geldiği kesin olarak bilinmemekle birlikte Onların buraya ne zaman geldikleri konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Yahudilerin ilk olarak Hz. Mûsâ döneminde buraya yerleşmeye başladıklarını söyleyenler olduğu gibi Babil'in son kralı, Nabonidus (ö. M.Ö. 539) Teymâ'yı ziyareti ile buraya yerleşmeye başladıklarını savunanlar da olmuştur. Bir kısmının Buhtunnaş'ın (ö. M.Ö. 562) Yahudilere yönelik sürgün kararı sonrasında bir kısmının ise Yunanlıların Suriye'yi ve Romalıların Filistin'i işgalinden sonra geldiği tahmin edilmektedir. Roma İmparatorluğu döneminde de Kral Titus'tan (ö. M.S. 81) gördükleri zulümden dolayı da birçok Yahudi'nin bu yarımada göç ettikleri bilinmektedir. Bazı tarihçilere göre ise Yahudiler bir peygamberin buradan çıkacağına inandıklarından dolayı buraya isteyerek yerleşmişlerdir. Yahudilerin bir mesih inancına sahip olmaları ve bu kurtarıncının buralarda artaya çıkacağı onları buraya gelmeye sevk etmiş olabilir. Bütün bu bilgiler bize Yahudilerin buralara değişik zaman dilimlerinde gelmiş olduklarını göstermektedir. (Bkz. Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/513,517,524; Hamevî *Mu'cemu'l-buldân*, 5/82-86; Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *Kitâbu'l-eğânî*, (Kahire: Dârü'l-Kutubi'l-Mısriye, 1950), 22/77-82; Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Medine", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/306); Zehebî, *Buhûs fî 'ulûmi't-tefsîr*, 19-20; Na'na', *el-İsrâîliyât ve eseruhâ fî kütübi't-tefsîr*, (Beyrût: Dârü'l-Kalem, 1970), 106; Tomar, "Yemen", 43/402.

Hazrec'in birbirleriyle olan savaşları onları çok güçsüz bırakmışsa da Hz. Peygamber'in Medine'ye gelmesi ile eskisinden daha güçlü bir hale gelmişlerdir.⁵⁷ Yahudiler Hicaz'da kendi aralarında siyasî birliğe sahip olmamış ve küçük topluluklar halinde yaşamışlardır. Kültürel zenginlikleri bir yana, ticaret, sanayi ve tarımda da önemli bir başarı elde etmeleri, kendilerini Araplardan üstün görmelerine sebep olmuştur.⁵⁸ Medine'deki Yahudiler Benû Kaynuka', Benû Nadîr ve Benû Kurayza diye bilinen üç büyük kabile halinde yaşamaktaydı.⁵⁹ Bu üç kabilenin önemi büyüktür. Zira bunlar Hz. Peygamber'den önce ve sonra Medine'de yaşayan Araplar ile sıkı ilişkiler kurmuş, onları ciddi şekilde etkilemiş ve birçok âyetin inmesine sebep olmuşlardır.⁶⁰

Medine'de var olan Benû Nadîr ve Benû Kurayzâ adlı kabileler birbirleri ile akraba olduklarından ikisine birlikte Benû Darîh denilmekteydi.⁶¹ Bu iki kabile İslâm öncesinde Evs kabilesinin müttefikiydi.⁶² Hatta bunlar Medine vesikasında Evs kabilesinin yanında yer almışlardı. Bu iki kabile dindarlıkları ve alçak gönüllükleri ile bilinmekteydi. Onlar kendilerini "Kahinân" diye isimlendirmişlerdir. Soyları ile övünerek diğer Yahudilerden üstün olduklarını söylemişlerdir. Medine'ye dört kilometre uzaklıktaki bir yerde yaşayan bu iki kabile faizcilik, ziraat, silah ve mücevher ticareti ile uğraşmaktaydılar.⁶³ Benû Kaynukâ' ise Hazrec kabilesinin müttefikiydi. Onlarla birlikte savaşlara katılan bu kabile Medine'nin Güneybatısında Musallâ ve Vadi'l-Buthan üzerindeki köprüünün yanında yaşamaktaydılar. Bu kabilenin ekilebilecek arazileri olmadığından ticaret ile uğraşıyorlardı.⁶⁴

Yahudiliğin önemli merkezlerinden biri de Hayber'dir.⁶⁵ Hicaz'da en çok Yahudi nüfusunu içeren bölge burasıdır. Hz. Peygamber döneminde burada var olan Yahudiler İslâm ordusuna karşı on bin ile yirmi bin arasında bir ordu ile karşı koymuşlardır. Daha sonra Hz. Ömer döneminde Şam bölgesine sürülmüşlerdir.⁶⁶ Yahudilerin yoğun olarak

⁵⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 12; Hamevî *Mu'cemu'l-buldân*, 5/36,82-86; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 4/133-140; İsfahânî, *Kitâbu'l-eğânî*, 22/77-82.

⁵⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/572; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/522-532,535.

⁵⁹ Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Medine", 28/305.

⁶⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 303-347; Burada bilinmesi gereken bir başka şey, Yahudilerin Arapları etkiledikleri gibi kendilerinin de Araplardan önemli miktarda etkilenmiş olmalarıdır. Zira Yahudiler, İslâmî dönemden önce birçok konuda Araplaşmışlardır. Bu durum onların o dönemdeki şiiirlerinde belirgin bir haldedir. Çünkü onlar, konuşma dilinde olduğu gibi edebi dillerinde de Arapçayı kullanmışlar, Araplar ile aralarındaki tek fark dinleri ve kültürel farklılıklarıydı. İslâm öncesi Yahudi isimlerin çoğunun Arapça olması ve İbrânice isimlerin ise pek az olması bu etkileşimi göstermektedir. (Bkz. Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/531-534.)

⁶¹ Ya'kübî'ye (ö. 292/905?) göre bunlar Yahudiliğe geçmiş Arap kabileleridir. Bazı müsteşrikler de İslâmî dönem Yahudilerin isimlerine bakarak Hicaz bölgesinde bulunan Yahudilerin Arap asıllı olduğunu söylemişlerdir. Nüreddîn el-Halebî'ye (ö. 1044/1635) göre ise bunlar Hayber Yahudilerine bağlı bir Yahudi kabilesidir. (Bkz. Ya'kübî, *et-Târîh*, 1/370; Ebü'l-Ferec Nürüddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed el-Halebî, *es-Sîretu'l-Halebiyye*, (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1427), 2/356; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/530-531.)

⁶² İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 317.

⁶³ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/522; Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Medine", 28/305; Kuzudişli, *İsrâîliyât'ın Hadise Girişi*, 48-49

⁶⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 317; Kuzudişli, *İsrâîliyât'ın Hadise Girişi*, 51.

⁶⁵ Medine'ye yaklaşık 180 km. uzaklıktaki bu bölge verimli arazileri, hurma ve üzümleri ile meşhurdu. Burada bulunan yedi kaleden bahsedilmektedir. Hayber, Hicaz bölgesinde Yahudilerin iltica ettiği en eski Yahudi yerleşimlerinden biri kabul edilmiştir. (Bkz. Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/525-527.)

⁶⁶ Hamevî *Mu'cemu'l-buldân*, 2/409-411; Ya'kübî, *et-Târîh*, 1/374; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 1/590-596; Kuzudişli, *İsrâîliyât'ın Hadise Girişi*, 52; Hamîdullah, "Hayber", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/21.

yaşadığı bir başka bölge de Fedek'tir.⁶⁷ Hicaz bölgesinde Yahudiliğin bir diğer merkezi Teymâ'dır.⁶⁸ Yahudilerin buraya ne zaman geldikleri kesin olarak bilinmemekle birlikte Nabonidus (ö. M.Ö.539), Hz. Mûsâ veya Buhtunnasr dönemi gibi değişik dönemlerde geldikleri düşünülmektedir.⁶⁹ Burası Hz. Peygamber döneminde İslam hakimiyetine girmiştir. En eski yerleşim bölgelerinden biri olan Vâdilkurâ da Yahudilerin yaşadıkları önemli mekanlardan biridir.⁷⁰ Hz. Peygamber, hicretin yedinci yılında Hayber Gazvesinin akabinde burayı fethetmiştir. Savaş ganimetleri dağıttıktan sonra hurmalıkların ve toprağın işletilmesini burada yaşayan Yahudi halka bırakmıştır.⁷¹ Burası ziraat dışında ticaret ve sanat bakımından da önemli bir yerdir. Özellikle Arap musikisinin gelişiminde önemli bir role sahip olmuştur.⁷² Bu yerlerin dışında Maknâ, Cerbâ ve Azruh gibi yerler de önemli Yahudi yerleşimleri arasında sayılmıştır.⁷³

Hicaz bölgesinin en önemli yerleşim yerlerinden olan Mekke'de ise ne Yahudiler ne de Hıristiyanlar hüküm sürebilmişlerdir. Burada kayda değer bir Ehl-i kitap nüfusundan söz etmek de mümkün değildir. Ancak Mekke'ye ticaret yapmak, dine davet etmek ve zanaatkarlık yapmak için uğrayan Hıristiyanların yanı sıra buraya köle olarak getirilen Hıristiyanlar da olmuştur. Bu kölelerden bazıları okuma yazma bildikleri için öğrendikleri hikâye ve kıssaları Mekkelilere aktarıyorlardı.⁷⁴ Nitekim Mekke döneminde bazı müşrikler Hz. Peygamber'in Kur'ân-ı Kerîm'i ismi Cebr (ö.?) Bel'âm veya Selmân (ö.?) olan bir köleden öğrendiğini iddia etmişlerdir. Bunun üzerine: "And olsun ki biz onların, 'Kur'an'ı ona bir insan öğretiyor' dediklerini biliyoruz. İmâ ettikleri kimsenin dili acemî bir dildir. Bu Kur'an ise gayet açık bir Arapça'dır."⁷⁵ âyeti inmiş ve onları yalanlamıştır.⁷⁶ Başka bir rivayete göre ise müşrikler Hz. Peygamber'in Kur'ân-ı Kerîm'i Huveytib b. 'Abdî'l-'Uzzâ'nın (ö.?) kölesi 'Addâs'a (ö.?) , 'Amr'ın kölesi Yesâr'a (ö.?) veya 'Amr'ın diğer kölesi Cebr (ö.?)'e yazdırdığını söyleyince

⁶⁷ Fedek, Hayber ve Medine arasında Medine'ye 150 km. uzaklıktaki bir bölgedir. Hz. Peygamber döneminde İslâm ordusu ile çatışmaya girmeyerek topraklarının yarısını Müslümanlara vermek şartı ile anlaştılar. Ancak anlaşmaya gerekli görüldüğü takdirde buradan sürgün edilecekleri şartı da konulmuştu. Nitekim Hz. Ömer de bu şarta istinaden 50.000 dirhem karşılığında onları Suriye bölgesine iskân ettirdi. (Bkz. Hamevî *Mu'cemu'l-buldân*, 4/238; İbnu'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-târîh*, Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî (Thk.), (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987), 2/105; Hüseyin Algül, "Fedek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/294; Kuzudişli, *İsrâiliyât'ın Hadise Girişi*, 53.)

⁶⁸ Kutsal kitapta da ismi bulunan bu şehir tarihi M. Ö. 2000'li yıllara dayanmakta ve Arabistan'ın en eski Yahudi yerleşim yerlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Burası M.Ö. X. yüzyılda Kuzeybatı Arabistan'ın en kalabalık şehirlerinden biri olarak tasvir edilmiştir. Bâbil/Keldânî hükümdarı Nabonidus (M.Ö. 539)'un Harran'dan buraya gelip saraylar yapması oraya büyük önem kazandırmıştır. Bu şehir M.S. 628 yılında cizye karşılığında İslâm hakimiyetine girmiştir. (Bkz. Yaratılış, 25/15; 1. Tarihler 1/30; Eyyüb 6/19; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/527; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/597-612; Elnure Azizova, "Teymâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/53-54; Kuzudişli, *İsrâiliyât'ın Hadise Girişi*, 53-54.)

⁶⁹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/511-520; İsfahânî, *Kitâbu'l-eğâni*, 22/77-82.

⁷⁰ Günümüzde Suudi Arabistan devletinin sınırları içerisinde bulunan bu bölge adını Teymâ ile Hayber arasında bulunan birkaç köyden almıştır. 'Âd ve Semud kavimlerinin kalıntılarının bulunduğu Vâdilkurâ'ya daha sonra Yahudiler yerleşmiştir. İslâmî döneme kadar burada kalmaya devam etmişlerdir. (Bkz. Hamevî *Mu'cemu'l-buldân*, 4/338; 5/345.)

⁷¹ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/103; Hamevî *Mu'cemu'l-buldân*, 5/345.

⁷² Azizova, "Vâdilkurâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012) 42/421.

⁷³ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/597-612; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/529-530.

⁷⁴ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/603.

⁷⁵ Nahl 16/103.

⁷⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 3/1312.

Yüce Allah: “İnkâr edenler, ‘Bu Kur’an, Muhammed’in uydurduğu bir yalandan başka bir şey değildir. Başka bir topluluk da bu konuda ona yardım etmiştir’ dediler. Böylece onlar haksız ve asılsız bir söz uydurdular.”⁷⁷ âyetini indirmiştir.⁷⁸ Ayrıca Mekke’de birçok yabancı cariye bulunmaktaydı. Mekkeliler bazı Arapların da Hristiyan olduğu ve Varaka b. Nevfel’in (ö. 610 [?]) de bunlardan biri olduğu aktarılmıştır.⁷⁹ Varaka’nın Müslüman olduğu ve Müslümanlarla birlikte Habeşistan’a hicret ettiği ve orada tekrar Hristiyan olduğu gelen rivayetler arasındadır.⁸⁰ Hz. Peygamber’in Mekke’yi fethettikten sonra Kâbe’de bulunan Hz. İsa ve Hz. Meryem motiflerine dokunmadığını aktaran rivayetler⁸¹ Mekke’de Hristiyanların yaşadığına işaret etmektedir.

2.2. İSLÂM ÖNCESİ ARAP-EHL-İ KİTÂP MÜNASEBETİ

Araplar, yaşadıkları bölge itibariyle diğer toplumlar gibi büyük devletler ve büyük medeniyetler kuramamış olsalar da onların diğer milletlerden habersiz bir şekilde yaşamış oldukları düşünülemez. Zira İslâm öncesi dönemde Araplar, komşu milletler ile siyasî, sosyal, ticarî ve kültürel alışveriş içindeydiler. Yemen, Mekke, Hîre, Şam ve Bahreyn’de oturan Araplar da belirli yerlere komşu olduklarından veya ticaret yaptıklarından yüksek bir kültür seviyesine sahiptiler. Ehl-i kitap ve diğer kültürlerin bilgileri bu kanallar üzerinden Araplara ulaşmıştır.⁸² Nitekim Hristiyan ve Yahudilere komşu olmaları ve onlar ile yapılan kültürel alışveriş neticesinde Yahudiliği ya da Hristiyanlığı benimseyen Araplar da olmuştur.⁸³

Arap yarımadasının asırlar boyu ticarî bir güzergâh olması, ona büyük bir önem kazandırmıştır. Araplar ile diğer milletler arasında yapılan ticarî alışverişin yanında kültürel alışverişin olmadığını söylemek mümkün değildir. Aynı şekilde Arapların ticarî münasebette buldukları milletlerin dillerini bilmediklerini de söyleyemeyiz. Hîre, kültürel alışverişin merkezi durumundaydı. Yunan ve Fars kültürü buradan Arap yarımadasına taşınmıştır. Bu anlamda Gassân da çok önemlidir. Burası, Roma ve Yunan’a yakın olduğundan Arapların en kültürlüleriydiler. Nâbiğa, A’sâ ve Murakkâş gibi birçok şairin burayı ziyaret ettiği bilinmektedir. Bu etkileşimin sonucunda Hîre ve Gassân’dan birçok hikâye ve kıssa Arap yarımadasına yayılmıştır. Ancak Araplara ulaşan bilgiler bazen değişikliğe de uğrayabiliyordu.⁸⁴ İslâmî dönemden önce Mekke, Tâif ve Medine çevrelerinde bazı kölelerin Tevrat İncil gibi kitapları Araplara okudukları ve onlara kıssalar anlattıkları aktarılmaktadır.⁸⁵ Kıssacılar insanlara bazen kendi kültürlerinde olan hikâyeleri anlatırken bazen de diğer kültürlerden öğrendiklerini anlatmışlardır. Nitekim daha önce anlattığımız üzere nübüvvetin Mekke döneminde Nadr b. Hâris (ö. 2/624) adında bir müşriğin Fars/Hîre topraklarına gidip geldiği ve orada kıssalar öğrendiği ve Mekkelilere: “Ey Kureyşliler! Ben ondan (Hz. Peygamber’den) daha güzel konuşuyorum. Bana gelin size onun anlattıklarından daha

⁷⁷ Furkân 25/4.

⁷⁸ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 8/5019.

⁷⁹ İbn Kuteybe, *Kitâbu’l-me’ârif*, 59; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/605-607.

⁸⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-nebevîyye*, 1/129.

⁸¹ Muhammed b. Abdullah el-Ezrûkî, *Ahbâru Mekke ve mâ câe fihâ mine’l-âsâr*, Ruşdî Sâlih (Thk.), (Beyrût: Dârü’l-Endülüs, 1983), 1/169.

⁸² Kannûcî, *Ebcedu’l-’ulûm*, 1, 175; Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *Buhûs fî ‘ulûmi’t-tefsîr*, (Kahire: Dârü’l-Hadîs, 2005), 19.

⁸³ İbn Kuteybe, *Kitâbu’l-me’ârif*, 637-638; İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-nebevîyye*, 1/25-38; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/281-282,552,570,574; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/531-536, 612-616; Cengiz Tomar, “Yemen”, 43/402-403.

⁸⁴ Ahmed Emîn, *Fecru’l-İslâm*, 24-40.

⁸⁵ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/586-589,603.

güzellerini anlatayım.” dediği nakledilmiştir. Ondan önce babası Haris b. Kelede de Fars topraklarına gidip onlardan tıp öğrendiği kaynaklarda aktarılmıştır.⁸⁶

2.2.1. Siyasî ve Sosyal Münasebetler

Hicaz bölgesinin İslâmiyet'in yayıldığı ilk yer olması, Arapların burada yaşayan Ehl-i kitapla kurdukları münasebetlerin bilinmesini önemli kılmaktadır. Bu bölgede Hristiyan nüfus azınlıktaydı. Yahudiler daha yoğun bir şekilde yaşadığından ve İsrâiliyât'ın büyük bir çoğunluğu da Yahudiler üzerinden İslâmî kaynaklara girdiğinden Arapların Yahudilerle olan münasebetlerine daha fazla yer vermek gerekmektedir. Câhiliye döneminde Arap yarımadasındaki Yahudilerin, Araplar ile münasebetleri hakkında o dönemde ne Yahudiler tarafından yazılmış bir kitap ne de Araplar tarafından yazılmış bir belge bulunmaktadır. İslam öncesi Yahudiler hakkındaki bilgiler, İslâmî dönem kaynaklara dayanmaktadır.⁸⁷

Yahudiler, İslâm öncesi dönemde Arap yarımadasında büyük ve küçük gruplar halinde yoğun olarak da Medine ve Yemen'de yaşıyorlardı. Mekke'de kayda değer bir varlıkları yoktu. Medine ve çevresinde yaşayan Yahudiler ile Yahudileşen Arap kabileleri günlük yaşamlarında Araplardan pek farklı davranmıyorlardı.⁸⁸

Bu dönemde kabileler arasında dinî bir ittifaktan söz etmek mümkün değildir. Medine'deki Yahudiler diğer Arap kabileleri gibi siyasal ve sosyal açıdan kabile reislerinin dışında bir otorite tanımıyorlardı. Hatta Benû Nadîr gibi bazı güçlü kabileler kendilerini diğer kabilelerden üstün görüyorlardı. Örneğin diyet ile ilgili aktarılan bir rivayete göre akraba olmalarına rağmen Benû Nadîr, Benû Kurayzâlîlerden birini öldürdüğünde yarım diyet ödüyor; Benû Kurayzâ Benû Nadîr'den birini öldürdüğünde ise onlara tam bir diyet ödüyor.⁸⁹

Medine ve çevresinde yaşayan Yahudilerin, Araplarla siyasî ve ticarî ilişkileri vardı. Mesela Medine'de var olan Yahudi kabilelerinin, buraya sonradan yerleşmiş olan Yemen asıllı Hazrec ve Evs ile komşuluk ve ticarî ilişkilerinin dışında siyasî anlaşmalar yaptıkları da rivayet edilmektedir. Yahudilerin savaşlarda bazen karşı karşıya geldikleri veya birbirleri ile çatıştıkları da bilinmektedir.⁹⁰ Bazı Yahudilerin, kendi müttefikleri olan Abdullah b. Übey b. Selûl (ö. 9/631) ölüm döşeginde iken etrafında bulunmaları ve cenazesine katılmaları⁹¹ Araplarla ticarî ve siyasî münasebetleri yanında farklı alanlarda da sıkı ilişkilerinin olduğunu göstermektedir.

Yahudiler, Araplar ile kurdukları ilişkileri canlı tutmak amacıyla kendi dinlerinden taviz verebilmiş veya birlikte yaşadıkları Arap toplumuna uyum sağlayabilmişlerdir. Nitekim Yahudilerin dinlerine göre Yahudi ırkı dışında biriyle evlenmek yasak olduğu halde İslâm öncesinde Araplara kız verdikleri bilinmektedir. Bazı müsteşrikler, bu durumu burada yaşayan Yahudilerin Arap asıllı olmalarına bağlamaktadır.⁹² Ancak Yahudilerin

⁸⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an tevîli âyi'l-Kur'an*, 6/288.

⁸⁷ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/565.

⁸⁸ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/531-536; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/552,570-574.

⁸⁹ Ebû Abdurrahman Şerefu'l-hak Muhammed Eşref es-Sadîkî, *el-'Azîm Âbâdî, 'Avnu'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebi Dâvûd*, (Dimaşk: Dârü'l-Fayha, 2013), Kitâbu'l-Akdiye, 9/3590, (9/349); İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, Muhammed Abdulkadir 'Atâ (Thk.), (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008), 2/439.

⁹⁰ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/533; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 317; Kuzudişli, *İsrâiliyât'ın Hadise Girişi*, 51; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/571.

⁹¹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/548-549.

⁹² Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/531.

kültürel açıdan Araplar gibi yaşamaları, kabile ve şahıs isimlerinin çoğunu Arapça isimlerden seçmeleri, şairlerin şiirlerini Arap kültürüne uygun olarak Arapça inşad etmeleri Araplardan ne kadar etkilendiklerini göstermektedir. İki milletin birbirleriyle kaynaşması, birçok efsane ve hikâyenin Araplar tarafından bilinmesine ve birçok hurafenin Arap kültürüne geçmesine neden olmuştur.⁹³ Bu durumda Yahudilerin Araplardan etkilenmiş olabileceğini, Arapların ise Yahudilerden etkilenmediğini savunmak pek makul görünmemektedir. Zira Arapların, adetli kadının evini terk etmemesi gerektiği, recm cezası ve sihir gibi bazı konularda Yahudilerden etkilenmeleri,⁹⁴ Yahudi kültürüne aşına olduklarını göstermektedir.

2.2.2. Ticarî Münasebetler

Arap yarımadasının Mısır/Şam ile Yemen/Habeşistan arasındaki ticaret yolu üzerinde bulunması ona bir önem kazandırmıştır. Bu durum zamanla Hicazlı Araplara avantaj sağlamış ve onların bunu etkin bir şekilde kullanmalarına vesile olmuştur. Öyle ki Hicazlı Araplar zamanla Mekke'yi ticaret merkezi haline getirmişlerdir. Bölgeler arası mesafenin uzun ve meşakkatli olması, ticaretin belirli dönemlerle sınırlandırılmasını gerektirmiştir. Bu durum Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle ifade edilmiştir: “*Kureyş'i isındırıp alıştırdığı (onları kışın Yemen'e ve yazın Şam'a yaptıkları yolculuğa isındırıp alıştırdığı) için, Kureyş de kendilerini besleyip açlıklarını gideren ve onları korkudan emin kılan bu evin (Kâbe'nin) Rabbine kulluk etsin.*”⁹⁵

İslâm öncesi Arap yarımadasında ticaret cazip bir meslekti. Araplar, ticaret mallarını korumak için belirli bölgeler ile ticarî anlaşmalar yapmaktaydı. Bu anlaşmalar neticesinde Hicaz Arapları özellikle Mekkeliler, İslâm'dan önce ticaret için Irak, Suriye, Habeşistan, Mısır ve Yemen bölgelerine kervanlar göndermekte,⁹⁶ ticarî amaçla birçok panayır düzenlemekte ve çarşı kurmaktaydılar.⁹⁷ Panayırlarda veya çarşılarda çeşitli milletlerden insanlar katılmakta ve kültürel etkinlikler yapılmaktaydı. Ayrıca bunlarda kürsüler kurulmakta, şiirler okunmakta, muhtelif konularda konuşmalar yapılmakta ve hükümler verilmekteydi. İşte bundan dolayı bu panayırlar aynı zamanda bu coğrafyanın kültürel yapısının bir minyatürü mahiyetindeydi.⁹⁸

O dönemde gerçekleştirilen panayırların en meşhuru ‘Ukaz Panayıdır. Diğer birçok Arap bölgesinde olduğu gibi Medine’de de ticarî amaçla çarşılar kurulmuştur. Yahudilerin yaşadığı bölgelerde de panayır ve pazarları kurulurdu. Hz. Peygamber Medine’ye geldikten sonra Benû Kaynukâ’ çarşısının bir bölümünü ipe ayırarak Müslümanlara ait bir bölüm oluşturmak istemiştir. Kâ'b b. Eşref (ö. 3/624) bu ipi keserek durumu kışkırtmak istemişse de Hz. Muhammed (sav.) ardından buraya yakın bir yere Medine çarşısını inşa etmiştir.⁹⁹

Güney Arabistan, panayırlar bakımından zengin bir bölge olması hasebiyle burada kurulan “Suhâr, Debâ, Sıhr, Aden, Saba’ ve er-Rabiyy’e” gibi panayırlara Arapların

⁹³ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/531-532.

⁹⁴ Levililer 15/19-30; Tesniye 22/21-24. Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/560-561; 567-568

⁹⁵ Kureyş 106/1-4.

⁹⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/956.

⁹⁷ Ya'kübî, *et-Târîh*, 1, 325-326.

⁹⁸ Sa'îd el-Afgânî, *el-Esvâk fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, (Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1974), 205-207; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 7/369-384; Ahmet Turan Yüksel, *İslâm'ın İlk Döneminde Ticari Hayat*, İstanbul: Beyan Yayınları, Bty), 24-27.

⁹⁹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 7/369-387; Cengiz Kallek, “Pazar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/195.

yanı sıra Hintliler ve Çinliler de katılmışlardır.¹⁰⁰ Hz. Peygamber'in de Yemen, Hz. Hatice'nin kervanı ile de Hubâşe,¹⁰¹ Suhâr ve Deba panayırına katıldığı nakledilmiştir.¹⁰² Aynı şekilde Hz. Peygamber'in amcası Ebû Talib ile Şam'a yolculuk ettiği ve onları gören Ehl-i kitap âlimlerinden birinin evlerine dönmeleri gerektiğini, Şam'a gitmeleri durumunda yeğenin öldürülebileceğini söylediği rivayet edilmiştir.¹⁰³ Buna benzer bir olayın Hz. Peygamber'in Meysere (ö.?) ile Şam yolculuğunda meydana geldiği aktarılmıştır.¹⁰⁴

Yahudiler, Araplara nispetle daha zengin olduklarından Araplar kendilerinden değerli eşyalar ve tarım ürünleri satın alırlardı. Arapların rehin karşılığında onlardan eşya kiraladığı da sık rastlanan bir durumdu. Hatta Hz. Peygamber'in vefatından önce bir Yahudi'ye borcu olduğu ve zırhını rehin olarak bıraktığı bilinmektedir.¹⁰⁵ Bu durum Medine ve civarında yaşayan Yahudilerin müreffeh bir hayat yaşadıklarını göstermektedir. Yahudiler, ticaret için Mekke'ye gider ve 'Ukâz panayırına katılırlardı. Bunun gibi birçok panayıra katılır ve kendilerini kâhin olarak tanıtarak cahil Araplardan bolca para kazanırlardı.¹⁰⁶ Ayrıca yaşadıkları yerlerde tefecilik yaparak kazanç elde ederlerdi.¹⁰⁷ Buldukları yerlerde faizcilik yapmaları, zanaat ve ziraatte başarılı olmaları, zenginleşip mülk sahibi olmalarını sağladı. Nitekim İslâmiyet'in doğuşunda Medine'de bulunan malikanelerin 59'u Yahudilere ait iken, sadece 13'ü Müslümanlara aitti.¹⁰⁸

2.2.3. Kültürel Münasebetler

İslâm öncesi dönemde Hicaz bölgesindeki Arapların Mısır/Şam ile Yemen/Habeşistan arasında ticaret yolu üzerinde bulunan bir yerde yaşamaları onların Yunan, Roma, Fars ve Hint kültürüne vakıf olmalarını sağlamıştır. Komşu milletler ile siyasi, ticarî ve kültürel münasebetleri sonucunda bu milletlerden çok etkilenmişlerdir. Örneğin: 'Amr b. Luhay adında birinin Şam bölgesinden getirdiği bir putu Kâbe'ye yerleştirmesi Arapların putperest olmasına neden olduğu söylenmiştir.¹⁰⁹ Bu ilişkiler, birçok Arap kabilesinin Hristiyanlığı benimsemesinde de etkili olmuştur.¹¹⁰ Mesela Çöl Araplarından Tenûh'lular İslâmî dönemden çok önceleri Hristiyanlaşmışlardır.¹¹¹ Bunun yanı sıra Hristiyanlık, Necrân, Hîre ve Gassâni kabileleri başta olmak üzere zamanla Tağlib, Tayy, Lahm, Selîh, Behrâ, Mühic, Benû İmruülkays,¹¹² Süleyh, Bekr, İyâd, Kudâ'a, Cüzâm ve 'Âmile gibi kabileler arasında yayılmıştır. Bunların dışında Dûmetülcendel, Eyle ve Vâdilkurâ,¹¹³ gibi yerlerde de Hristiyanlar bulunmaktaydı. Araplar arasında en meşhur Hristiyanlar, Hîre Hristiyanlarıydı. Bunlar, Abbâsî

¹⁰⁰ Afgânî, *el-Esvâk fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 182-407; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 7/369-387.

¹⁰¹ Afgânî, *el-Esvâk fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 258.

¹⁰² Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2/953.

¹⁰³ Ebû Bekir Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî, *el-Musannef*, Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî (Thk.), (Beyrût: el-Mektebetu'l-İslâmî, 1403), 5/313; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 3/70-75.

¹⁰⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 3/86,133.

¹⁰⁵ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/535.

¹⁰⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/552, 572; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/522-532,535.

¹⁰⁷ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2/942.

¹⁰⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/572.

¹⁰⁹ Ebû'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 2015), 497.

¹¹⁰ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/590-592.

¹¹¹ Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 1/123.

¹¹² Ya'kübî, *et-Târîh*, 1/311; Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 1/123.

¹¹³ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/591-601.

dönemine kadar Hristiyan olarak kalmışlardır. Buradaki Hristiyanların, İslâmiyet'ten veya Yahudilik'ten etkilenerek çocuklarını sünnet ettikleri bilinmektedir. Ayrıca bunların, ilk Arap yazısını da geliştirdikleri söylenmiştir.¹¹⁴

Bu dönemdeki Hristiyanlıkta tebliğ kadar ruhbanlığın da büyük bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Nitekim Arap yarımadasında Vâdilkurâ, Medyen, Tanûh, Surân ve Zebed gibi yerler, Hristiyan rahiplerin münzevi bir hayat yaşadığı yerler olarak meşhur olmuşlardır.¹¹⁵ Hristiyanlar ibadet mekanları olarak Arap yarımadasında birçok savâmi' (manastırlar) ve biya' (kiliseler)¹¹⁶ inşa etmişlerdir. Nocrân Kilisesi Kıyâme Kilisesi, Rusâfe Kilisesi bu bölgede çok meşhur ve saygın kiliselerdir.¹¹⁷ İslâmî dönemden önce bazı Haniflerin zahitlik ve inzivayı Hristiyan rahiplerinden öğrendikleri kabul edilmektedir.¹¹⁸ Hz. Peygamber'in Nocrân Hristiyanlarına gönderdiği bir mektuba göre o dönemde orada Uskuf, Rahib ve Vâkıf adıyla bilinen dinî liderler ve kilise yöneticileri olduğu¹¹⁹ ve onların Kıssis diye isimlendirdikleri âlimleri olduğu bilinmektedir.¹²⁰ Kur'ân-ı Kerîm'in: "(Yahudiler) Allah'ı bırakıp, hahamlarını; (Hristiyanlar ise) rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i Rab edindiler. Oysa, onlar da ancak, bir olan Allah'a ibadet etmekle emrolunmuşlardı. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, onların ortak koştukları her şeyden uzaktır."¹²¹ âyeti, Hristiyanlar ve Yahudilerin o dönemde dinî liderlerine çok hürmet gösterdiklerini ve onlara aşırı bağlı olduklarını göstermektedir.

Yahudiler ticarî, siyasî ve sosyal ilişkiler vesilesiyle Araplar ile ticaret yapıp kâr elde etmişlerdir.¹²² Bu nedenle Yahudilerin, Hristiyanlar gibi kendi dinlerini yaymak ve insanları bu dine çağırarak gibi tebliğ faaliyeti yürüttükleri görülmemiştir. Arap-Yahudi münasebetleri sonucunda Yemen'de olduğu gibi Hicaz bölgesinde de bazı Arapların Yahudileştiği görülmüştür. Misalen Benû Nadir ve Benû Kurayza kabilelerinin Arap asıllı oldukları¹²³ Gassân, Benû Haris, Cuzzâm, Evs ve Hazrec kabilelerinden de Yahudiliği benimseyenlerin olduğu söylenmiştir.¹²⁴ Medine'deki bazı Arapların, Yahudiliği hoş gördükleri için çocuklarını Yahudileştirdikleri veya Yahudi sütannelerine verdikleri, sonra da bu çocukların Yahudileştiği söylenmiştir. Ayrıca bazı kadınların da hastalanan çocuklarını iyileşmeleri durumunda Yahudileştirecekleri yönünde yemin ettikleri ve çocukları iyileştiğinde onları Yahudileştirdikleri aktarılan rivayetler arasındadır.¹²⁵

İslâm'ın zuhurunda Yahudiler, Arap yarımadasının hemen hemen her yerinde dağınık bir halde yaşamaktaydılar. Mekke'de ise bunların sayısı yok denecek kadar azdı.¹²⁶ Aralarında uydukları ve üzerlerinde büyük bir etkileri olan Sahip, Hibir ve Rabbânî

¹¹⁴ Brockelmann, *Târîhu 'l-edebi' l-'Arabî*, 1/124.

¹¹⁵ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/647.

¹¹⁶ Sevâmi' Biya' kelimeleri Hac 22/40 âyetinde de geçmektedir.

¹¹⁷ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/650-651.

¹¹⁸ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/645.

¹¹⁹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/641.

¹²⁰ Mâide 5/82.

¹²¹ Tevbe 9/31.

¹²² Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/572; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/641; Çalışkan, "Kur'ân'da Ticarî Ahlak Kuralları ve Günümüzdeki Yansımaları" *Antakiyat/Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1, (2018), 30.

¹²³ Ya'kûbî, *et-Târîh*, 1/367,370; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/514.

¹²⁴ Ya'kûbî, *et-Târîh*, 1/310.

¹²⁵ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/514; Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an tevîli âyi'l-Kur'ân*, 3/20-23; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 1/353.

¹²⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/552.

denilen âlim kimseler de bulunmaktaydı.¹²⁷ Bir semavî dine mensup olmaları, ellerinde kutsal bir kitabın bulunması, değerli menkıbelere sahip olmaları ve kendilerini seçilmiş bir millet olarak görmeleri gittikleri yerlerde dinlerini muhafaza etmelerini sağlamıştı.¹²⁸

Yahudiler, Hicaz bölgesinde özellikle Medine ve çevresindeki Hristiyanlara nazaran Araplar ile daha sıkı ilişkiler kurabilmişlerdi. Onlar, bilginlikleri ve kâhinlik mesleğini icra etmeleriyle Arapların ilgisini üzerlerine çekmeyi başarabilmişlerdi. Onların bu bilgileri kutsal kitaplarından okudukları düşüncesi onlara bu konuda bir nevi üstünlük sağlamaktaydı.¹²⁹ Nitekim Abdülmuttalib'in meşhur yemininde çaresizliğe düşmesi sonucunda Hayberli bir kadın kâhineye danışıp ona göre amel ettiği söylenmektedir.¹³⁰ Arapların Yahudilere olan ilgisi ve onlardan etkilenmeleri İbn Abbâs'tan (ö. 68/687-88) aktarılan şu rivayette açık bir şekilde görülmektedir: "Ensardan putperest olan bir kabile ile Ehl-i kitap'tan Yahudi olan bir kabile vardı. Arap kabilesi, Yahudi kabilesini ilim bakımından kendilerinden üstün görürlerdi ve birçok konuda onlara uyarlardı."¹³¹ Bu durum Arapların yaşantısının birçok yönüne sirayet etmiştir. Öyle ki Medine Araplarında, her alanda Yahudilerin etkisini görmek mümkündür.¹³²

İslam öncesi dönemde Yahudilerin ilim yönünden Araplardan daha üstün olduğu söylenebilir. Çünkü Yahudilerin yaşadığı yerlerde Beytülmidrâs adıyla bilinen çok amaçlı ibadet yerleri vardı.¹³³ Buralarda sınırlı seviyede de olsa okuma yazma öğreniyorlardı. Okuma ve yazmayı İbrânî harfler ile öğrenmelerine rağmen günlük konuşmalarında Arapça konuşuyor ve çocuklarına Arapça isimler veriyorlardı. Araplar da buraları ziyaret ediyorlardı. Hatta Hz. Peygamber ve sahabenin de buralara değişik amaçlarla gittikleri söylenmektedir.¹³⁴ Yahudilerin genel olarak kendi dinleri hakkında çok bilgiye sahip olmadıkları, ancak aralarında bazı âlimlerin olduğu ve en bilginlerinin ise sonradan Yahudileşen Himyerîler olduğu bilinmektedir.¹³⁵ Bakara 2/78. âyeti de Arabistan'da yaşayan tüm Yahudilerin Tevrat'ı okuyup anlayamadıklarını ve kendi âlimlerine uyduklarını bildirmektedir. Yahudilerden hem Arapça hem de İbrânîceyi iyi bilen âlimleri de vardı. Nitekim Şuara sûresinin 197. âyetinde böyle kişilerin varlığı bildirilmektedir.¹³⁶

İslâmî dönemde olduğu gibi İslâm'dan önceki dönemde de Arapların Yahudilerden bazı kıssalar hakkında bilgi aldıkları bilinmektedir.¹³⁷ Taberî tefsirinde geçen bir rivayete göre kimi Yahudiler, bazı kitaplar uydurarak Allah'tan geldiğini iddia etmekte ve bu kitapları Araplara ucuz bir fiyata satmaktaydılar.¹³⁸ Arapların kendilerinden ilim

¹²⁷ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/551,557.

¹²⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/572.

¹²⁹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/552, 572; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/561.

¹³⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 92.

¹³¹ Azîm Âbâdî, *'Avnu'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebi Dâvûd*, Kitâbu'n-nikâh, 46, 2164, (6/145)

¹³² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 1/299; Remzî Na'na, *el-İsrâîliyât ve eseruhâ fî kütübi't-tefsîr*, 109.

¹³³ (Midras, kutsal kitapların tefsiri anlamında kullanılmıştır. Beytülmidrâs ise bu işin yapıldığı yer yani Yahudilerin ibadet ve eğitim yeri olarak bilinir.) Ahmet Önkâl, "Beytülmidrâs", 6/95.

¹³⁴ Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, Kitâbu'r-rahm, 2, 6944, (12/396); Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/531, 550-551; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/570-571; Remzî Na'na; *el-İsrâîliyât ve eseruhâ fî kütübi't-tefsîr*, 107-108.

¹³⁵ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 1/555; Kannûcî, *Ebcedu'l-'ulûm*, 1/175; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/552,557. Kuzudîşli, "el-Kütüb'ten 'İsrâîliyât'a Bir Kavramın Tarih İçindeki Yolculuğu", *C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26/1, (2012), 131-164.

¹³⁶ "İsrâîloğulları bilginlerinin bunu bilmesi onlar için bir delil değil midir?"

¹³⁷ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/557.

¹³⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an tevîli âyi'l-Kur'ân*, 1/498.

bakımından üstün gördükleri¹³⁹ ve Ehl-i kitap oldukları için gelecekle veya geçmiş milletler ile ilgili haberlerde Yahudilerden yararlanmaları tabii bir şeydir. Çünkü Araplar ümmî bir toplumdur.¹⁴⁰ Haliyle ümmî bir toplumun kıssalara ilgi duyması ve bunları bu kıssaları bilenlerden alması gayet doğaldır. Akabinde detaylarıyla anlatacağımız üzere bu durum İslâm'ın gelmesinden sonra artarak devam etmiştir. Hz. Ömer'in Kudüs'e girmeden önce bir Yahudi âliminin tavsiyesine uyup bu alime Deccâl hakkında sorular sorması¹⁴¹ buna örnek olarak gösterilebilir.

İslâm öncesinde Arapların sözlü bir kültüre sahip olmaları hasebiyle hikâye anlatımı ve şiir oldukça önemli ve yaygındı.¹⁴² Şairler aşklarını, duygu ve düşüncelerini kullandıkları dil ile aktarıyorlardı. Araplar arasında yaşayan diğer milletler de Araplar gibi bu dili hem günlük hayatlarında hem de edebî konuşmalarında kullanıyorlardı. Bu durum, birlikte yaşayan milletlerin kültürel açıdan ilişki kurmalarını kolaylaştırıyordu. Hicaz bölgesinde yaşayan Yahudilerin hem günlük hem de edebî konuşmalarında Arapçayı kullanmaları Araplar ile aralarındaki ilişkiyi güçlendirmişti. Ca'fer b. Muhammed et-Teyâlisî'nin (ö.?) Araplar arasında bilinen ve Yahudilerden gelen şiirleri bir divanda toplaması¹⁴³ o dönemde yaşayan Yahudilerin Araplar ile kültürel açıdan ne derece kaynaşmış olduğunu göstermektedir. O dönemde yaşamış Yahudi şairlerin önde gelenleri Samuel b. Garîz b. Adiya (ö. M.S. 550),¹⁴⁴ Rabi' b. Ebi'l-Hukayk (ö. M.S. 560),¹⁴⁵ Ka'b b. Eşref (ö. 3/624)'dir.¹⁴⁶ Bunların dışında Ka'b b. Şurayh b. 'İmrân, Şu'be b. Gureyd, Ebû Kays b. Rufâ'a, Ebu'z-Zeyyâl, Dirhem b. Zeyd, Evs b. Dâni, es-Semmâk, Ebû 'İfk, Kâ'b b. Sa'd el-Kurazî, Sâre el-Kurazî, Sâ'ıye b. Gureyd Ebu'd-Diyâl, Şureyh b. 'İmrân ve Ebû Râfi' gibi Yahudi şairler vardır.¹⁴⁷

Yahudiler gibi Hristiyanlar da Arap yarımadasında yaşadıkları bölgedeki kültürel dokuya uyum sağlamışlardır. Bu dönemde Arapların, Hristiyan şairlerin şiirlerini dinledikleri ve onlardan hoşlandıkları söylenmektedir. Hz. Peygamber'in de Kus b. Sâide b. Amr el-İyâdi (ö. M.S. 600) ve Ümeyye b. Ebi's-Salt es-Sekafi (ö. 8/630 [?])

¹³⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 1/122; Remzî Na'na; *el-İsrâîliyât ve eseruhâ fi kütübî't-tefsîr*, 109; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 2/299.

¹⁴⁰ Cuma, 62/2; Âl-i İmrân, 3/20; Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, Kitâbu's-savm, 13, 1913 (4/163).

¹⁴¹ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/448.

¹⁴² Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*, (Kahire: Dârü'l-me'ârif, 1960), 1/398-399.

¹⁴³ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/569-570.

¹⁴⁴ Bu şair Hicaz Yahudilerinin ileri gelenlerinden. Teymâ'da onun adını taşıyan bir saraydan bahsedilmektedir. Yahudilerin en iyi şairi olarak kabul edilmektedir. Câhiliye şairlerinden İmruülkays b. Hucr (ö. M.S. 540)'un çağdaşıydı. İmruülkays tarafından kendisine verilen emanetleri muhafaza ettiği için kendisi vefakâr biri olarak anılmış ve "Samuel'den daha sadık." darb-ı meseline nail olmuştur. Onun şiirleri, Nifteveyh (ö. 323/935) tarafından bir divanda toplanmıştır. (Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ya'kûbî, *et-Târîh*, 1/321; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/571-572,578.)

¹⁴⁵ Hz. Peygamber'den bir önceki devirde yaşamış olan bu şair Medine'de bulunan Benû Nadîr kabilesine mensuptu. Evs ve Hazrec arasında vuku bulan Bu'âs savaşında Evs kabilesini desteklemişti. Onun oğlu, Hz. Peygamber'e karşı savaşlarda düşman safında yer almıştı. (Bkz. Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/581.)

¹⁴⁶ Baba tarafından Tay kabilesine anne tarafından ise Yahudi olan bu kişi Benû Nadîr kabilesine mensuptu. Bundan dolayı hem Yahudiler hem de Araplar tarafından sevilen bir şahsiyetti. Medine'de bulunan bu şahıs Müslümanlardan pek hoşlanmamış ve onların müşriklere galip gelmesine çok üzölmüşü. Nitekim Bedir savaşından sonra Ebû Süfyan ile Müslümanlara karşı anlaşmıştı. Medine'ye döndükten sonra Müslümanlar aleyhinde faaliyetler yürüten ve şiirleriyle Hz. Peygamber ve ashabına hakaretler eden bu şair, Hz. Peygamber'in isteği üzerine bir grup sahâbe tarafından öldürüldü. (Bkz. İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 3/463-467; Mehmet Ali Kapar, "Kâ'b b. Eşref", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/3-4.)

¹⁴⁷ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/570-571,581.

gibi Hristiyanlaşmış Arapların veya Ehl-i kitap bilgilerine vakıf olanların şiirlerini dinlediği ve bu kişilerin şiirlerinden hoşlandığı rivayet edilmektedir.¹⁴⁸

Hristiyan şairlerden ‘Adiy b. Zeyd (ö. M.S. 600 civarı) meşhur Arap-Hristiyan şairlerindedir.¹⁴⁹ Hîreli olan bu şairin şiirleri Araplar tarafından yüzyıllarca okunmuş ve İslâmî döneme kadar varlığını sürdürmüştür. Hatta bu kişinin İslâm edebiyatında Hamriyât türü şiirlerin yazılmasına ilham kaynağı olduğu söylenmiştir. Aynı şekilde Nabiğa (ö. 604 [?]), Zühre (ö. 609 [?]), A’sâ (ö. 83/702[?]) ve Lebîd (ö. 40 veya 41/660 veya 661) gibi şairlerin şiirlerinde birçok Hristiyanlık öğretisini bulmak mümkündür. Bu da Arapların İslâmî dönemden önce de Hristiyanlardan etkilenmiş olduğunu göstermektedir. Hatta birçok Arap şairinin Hristiyanlaştığını iddia edenler dahi olmuştur.¹⁵⁰

2.3. İSLÂMÎ DÖNEMDE ARAP EHL-İ KİTÂB MÜNASEBETLERİ

Araplar ticarî, siyasî ve kültürel ilişkileri sayesinde Ehl-i kitap âlimlerinden ve diğer milletlerden birçok hikâye öğrenmekteydi.¹⁵¹ Ancak İslâm’dan önceki bu durum islâmî döneme nazaran daha sınırlı kalmıştır. Zira İslâmî dönemde Yahudiler Müslümanlar ile rekabete girmiş ve Hz. Peygamber’e meydan okuyup onu sınamak amacıyla sorular yöneltilmişlerdir.¹⁵² Bununla beraber Ehl-i kitap âlimlerinden İslâm’a girenler olmuş ve bu âlimlerden alınan bilgileri doğru telakki edilmiştir.¹⁵³ Hatta kıraat konularında bile Ehl-i kitap âlimlerinden bilgi aldıklarıyla ilgili rivayetler mevcuttur.¹⁵⁴ Rivayetlere istinaden bazı İslâm âlimleri çoğu İsrâîlî bilgilerin sahabe döneminden itibaren Ehl-i kitap’tan soru-cevap şeklinde İslâm’a girdiğini öne sürmüşlerdir.¹⁵⁵ Bu tespitin doğru ancak eksik olduğunu düşünmekteyiz. İsrâîliyât’ın Arap kültürüne Câhiliye dönemiyle girmeye başladığını ve ardından artarak devam ettiğini söylemek daha isabetli olacaktır. Zira Câhiliye dönemindeki ilişkilere bakıldığında ilişkiler neticesinde Ehl-i kitap’tan etkilenmenin Hz. Peygamber döneminde devam ettiği, sahâbenin Ehl-i kitap’tan bazı şeyler öğrendikleri¹⁵⁶ Hz. Peygamber’den sonra öğrenme sürecinin artarak devam ettiği görülecektir. Ayrıca İsrâîliyât’ın Arap kültürüne girişindeki tarihi süreç göz önünde bulundurulduğunda Câhiliye döneminde Arapların Ehl-i kitap kültüründen aktarılan tarihi olay ve hikâyelere karşı olumsuz bir tavır takınmadıkları görülmektedir. Aynı şekilde Hz. Peygamber ve sahâbe döneminde de İsrâîliyât’a karşı topyekûn bir olumsuz tavırdan bahsetmek mümkün değildir.

Câhiliye döneminde olduğu gibi İslâmî dönemde de Mekke, Medine, Yemen ve diğer bölgelerde bulunan Arapların Ehl-i kitap ile olan münasebetleri devam etmekteydi. Arapların Ehl-i kitap ile olan münasebetleri, Kur’ân-ı Kerîm’in inmeye başlamasıyla başka bir evreye girmektedir. Zira Kur’ân-ı Kerîm’in semavî bir kitap olması insanların gözlerini diğer semavî kitaplara çevirmelerine de neden olmaktadır.¹⁵⁷ Bu evrede

¹⁴⁸ İbn Kuteybe, *Kitâbu'l-me'ârif*, 59-60; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 2/512-528.

¹⁴⁹ Ya'kûbî, *et-Târîh*, 1, 318.

¹⁵⁰ Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 1/123-127.

¹⁵¹ Kannûcî, *Ebcedu'l-'ulûm*, 1/175; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/557.

¹⁵² İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 303-347; Zehebî, *Buhûs fî 'ulûmi't-tefsîr*, 19-20.

¹⁵³ Said Nursî, *Muhâkemat*, (İstanbul: Rnk Neşriyat, 2005), 17.

¹⁵⁴ Muhammed b. Abdurrahman b. Abdurrahim el-Mubarkefûrî, *Tuhfetu'l-ahvezî Şerhu Câmi'u't-Tirmizî*, (Dimaşk: Dârü'l-fayha, 2011), „Kitâbu'l-Kıraat, 3, 2933 (8/255).

¹⁵⁵ Muhammed Hüseyn ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-mufesssîrûn*, (Kahire: Mektebetu Vehbe, 2000), 1,123; Derveze, „*Havle İsrâîliyât fî kütübi't-tefsîr*”, 41.

¹⁵⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 2/1180.

¹⁵⁷ Nitekim Hz. Ömer bile Ehl-i kitap âlimlerinden bir kitap temin edip bunu Hz. Peygamber’e okuduğunda Hz. Peygamber ona büyük tepki gösterdi. (Bkz. İbn Hanbel, *el-Müsned*, 6/279.)

Müslüman-Ehl-i kitap arasında tartışmalar yaşanacak ve sonrasında bu tartışmalar yerini savaşımlara bırakacaktı.

2.3.1. Mekke Dönemi

Bilindiği üzere İslâm'ın zuhur ettiği Mekke'de bir Hristiyan nüfusundan söz etmek mümkün değildir. Burada sınırlı sayıda bulunan Hristiyanların -Varaka b. Nevfel (ö. 610 [?]) hariç- hemen hemen hepsi köleydi. Nitekim İslâm'ın ilk yıllarında Hz. Peygamber bu Hristiyanlar ile görüşmüştür. Onun bu görüşmelerde onlar ile bilgi alışverişinde bulunmuş olması muhtemeldir. Daha önce ifade edildiği gibi bu durum, kimi müşriklerin Hz. Peygamber'in bu kıssaları veya bütün vahyi Addâs (ö.?), Ya'îş (ö.?), Yesâr (ö.?) ve Cebr (ö.?) gibi Hristiyanlardan aldığını iddia etmelerine neden olmuştur.¹⁵⁸ Ancak bu iddia pek tutarlı olmadığından müşrikler tarafından da önemsenmemiş ve konunun üzerine gidilmemiştir. Furkân 25/4-6.¹⁵⁹ ve Nahl 16/103-105.¹⁶⁰ âyetlerinde geçtiği üzere Kur'ân-ı Kerîm Hz. Peygamber'in bu kişiler ile görüştüğünü inkâr etmemiş, kendisine inen âyetlerin kaynağının bu kişiler olduğunu reddetmiştir. Yukarıdaki âyetler en azından Hz. Peygamber'in bu kişiler ile münasebetleri olduğunu ortaya koymaktadır.

Mekke'de 20 kişilik Hristiyan bir grubun Hz. Muhammed'e (sav.) geldiği, onunla görüştüğü ve Kur'an'ı dinledikten sonra Müslüman oldukları rivayet edilmiştir.¹⁶¹ Ayrıca Cessâse hadisi ve Cin hadisesi ile meşhur Temîm ed-Dârî (ö. 40/661) adlı Hristiyan bilgenin ticaret amacıyla bir heyetle Mekke ve Medine'ye gittiği, Müslüman olduğu ve Hz. Muhammed'den (sav.) fethedildiği takdirde Filistin dolaylarında bazı köylerin kendisine verilmesini istediği de rivayet edilmiştir.¹⁶²

Mekke döneminde Müslümanların karşılaştıkları Hristiyanlar, Tağlîb ve Necrân Hristiyanlarıdır. Onlar ise nassa dayanan bir Hristiyanlığı benimsemişlerdir.¹⁶³ Bu dönemde Müslümanlar, Yahudiler ile doğrudan veya dolaylı olarak bir münakaşaya girmemiştir. Bu dönemde A'raf ve Zümer sureleri dışında¹⁶⁴ Yahudileri doğrudan muhatap alan Kur'an âyetlerine rastlamak da mümkün değildir.¹⁶⁵ Ancak bu durum o dönemde Kur'ân-ı Kerîm'de Yahudilerden hiç bahsedilmediği anlamına gelmemektedir.

¹⁵⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 3/1312; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/603.

¹⁵⁹ "İnkâr edenler, 'Bu Kur'an, onun uydurduğu, birilerinin de bu konuda kendisine yardım ettiği bir düzmece ibarettir' dediler; böylece onlar açık bir haksızlık ve iftirada bulunmuş oldular. Yine dediler ki: 'Bunlar, onun başkalarına yazdırdığı, sabah akşam kendisine okunan eskilerin masallarındır!' De ki: 'Onu, göklerin ve yerin sırlarını bilen Allah indirdi. Doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.'"

¹⁶⁰ "Hiç kuşkusuz, 'Kesin olarak bunları ona bir insan öğretiyor' dediklerini biliyoruz. Oysa ona öğretiyor dedikleri kişinin dili yabancısıdır, bunun dili ise açık seçik Arapça'dır. Allah'ın âyetlerine inanmayanlar yok mu, Allah onlara hidayet vermeyecek; onlar için elem verici bir azap vardır. Ancak Allah'ın âyetlerine inanmayanlar böyle bir yalanı uydurabilirler, asıl yalancılar onların kendileridir."

¹⁶¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/617-618.

¹⁶² İbn 'Asâkir, Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hasan b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfî, *Târîhu medineti Dimaşk*: 'Amr b. Gurâme el-'Umerî (Thk.), Dârü'l-Fikr, Beyrût: 1995), 11/52-81; Halit Özkan, "Temîm ed-Dârî", (*Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 40/419,

¹⁶³ Bu dönemde Suriye ve Irak bölgelerinde yaşayan Hristiyanlar arasında ise kelâmî ve felsefi akımlar yaygındı. Müslümanlar, buraları fethettiklerinde bu akımlardan oldukça etkilenmişlerdir. Özellikle Basra ve Kûfe ekollerinin ortaya çıkmasında Hîre'nin etkili olduğu iddia edilmiştir. (Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, 38, 132-133; İsmail Cerrahoğlu, "Tefsir Sahasında İsrâîliyât'a Kısa bir Bakış", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 2/3,4, (Mart-Nisan, 1963) 3-4,5-6.

¹⁶⁴ Araf 7/157; Zümer 39/67

¹⁶⁵ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/554.

Nitekim “Ashâb-ı Uhdûd” gibi Yahudileri doğrudan ilgilendiren ve onları tenkid mahiyetinde zikredilen bazı konular Mekki sûrelerde geçmektedir.¹⁶⁶

İslâmiyet, Mekke ve çevresinde Putperest Araplar arasında çekişmelere neden olurken Yahudilerin pek ilgisini çekmemiş ve onlar münferit birkaç olay dışında İslâm ile ilgilenmemişlerdir. Zira Mekke döneminde Yahudilere yönelik eleştiriler oldukça sınırlı olduğundan Müslümanlar Yahudiler ile karşı karşıya gelmemiştir. Bununla birlikte Zümer 39/67. âyeti bazı Yahudilerin müşrikler aracılığıyla Hz. Peygamber’e bazı sorular sorduklarını göstermektedir.¹⁶⁷ Nitekim İbn Abbas’tan aktarılan bir rivayete göre Kureyşliler Hz. Peygamber ile mücadele edebilmek için Medine’deki Yahudilerden yardım istemiş, onlar da Hz. Peygamber’e üç soru sormalarını istemişlerdir.¹⁶⁸ Aktarılan bu rivayete bakılırsa Yahudilerin daha o dönemde İslâm’a karşı müşriklere yardım etmeyi kabul ederek saflarını belirledikleri ve Hz. Peygamber’i mağlup etmeyi hedefledikleri söylenebilir. Bu rivayet bir yönüyle de Müşriklerin Yahudileri ilim bakımında kendilerinden üstün gördüklerini ve bazı konularda onlara başvurduklarını göstermektedir.

Mekke döneminde Arapların, Ehl-i kitap ile olan ilişkileri devam ediyordu.¹⁶⁹ Süveyd b. Samit (ö. 617) adında Medineli bir şair de hac mevsimlerinde Mekke’ye geliyordu. Hz. Peygamber de onu İslâm’a çağırınca Süveyd: “Sanırım senin sahip olduğun bilgiler benim sahip olduğum bilgiler gibidir” dedi. Hz. Peygamber, Süveyd’e bildiklerinin ne olduğunu sordu. O da bunların Lokman’ın hikmetleri olduğunu söyleyince Hz. Peygamber onları dinlemek istedi. Süveyd, bildiklerini anlattı. Sözlerini bitirdikten sonra Hz. Peygamber: “Bunlar güzel sözler ancak bendeki bilgiler daha güzel” dedi. Hz. Peygamber ardından Süveyd’e Kur’ân-ı Kerîm’i okudu ve o da Kur’ân-ı Kerîm’i beğendi. Süveyd Medine’ye geri döndü ve akabinde Bu’âs savaşında öldü.¹⁷⁰ Yukarıda aktardıklarımız, Arapların İslâmî dönemden önce olduğu gibi İslâmî dönemde de Hristiyan ve Yahudiler ile kurdukları münasebetleri devam ettirdiklerini göstermektedir. Arapların bu dönemde Ehl-i kitap’tan etkilenmesi ve onlardan bazı bilgiler almamış olmaları düşünülemez. Ancak Mekke döneminde Yahudilerin veya Hristiyanların Müslümanları etkilemeleri söz konusu olmamıştır. Aynı şekilde bu dönemde İslâm’a giren herhangi bir Yahudiye rastlamak da mümkün değildir.

2.3.2. Medine Dönemi

Mekkelî müşrikler ile yaşanan sıkıntılardan ötürü Müslümanlar peyderpey Medine’ye hicret etmeye başlamışlardır. Hicretin akabinde Müslümanlar, Yahudilerle yaşamaya başlamış ve bazı Yahudiler Müslüman olmuşlardır. Hz. Peygamber Evs ve Hazrec kabilelerini bir araya getirmiştir. Aralarındaki husumeti bitirmesi, Yahudileri tedirgin ve huzursuz etmişse de Hz. Peygamber oldukça nazik davranarak kalplerini kazanmaya çalışmış¹⁷¹ ve imzaladığı Medine vesikasıyla¹⁷² onların en azından Müslümanlara karşı husumet beslemelerine mâni olmuştur. Onun, Bedir savaşından sonra Müslümanların

¹⁶⁶ Burûc, 85/3-8

¹⁶⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 2/2022-2023.

¹⁶⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 3/260-261; Remzî Na’na’, *el-İsrâîliyât ve eseruhâ fî kütübi’t-tefsîr*, 108.

¹⁶⁹ Nitekim daha önce de kimi müşriklerin Hire ve Fars topraklarına gidip orada İncil okuyanları dinlediği ve onlardan öğrendiği kıssaları Mekkelilere anlattığını aktarmıştık. Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an tevîli âyi’l-Kur’ân*, 6/288.

¹⁷⁰ Ya’kûbî, *et-Târîh*, 1/356-357; Süheylî, *Ravdu’l-unûf*, 2/241-243.

¹⁷¹ Kuzudişli, *İsrâîliyât’ın Hadise Girişi*, 73.

¹⁷² İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-nebeviyye*, 2/292-293; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 3/504-506.

kendi aralarında yaptığı bu anlaşmaya Yahudileri de katması onlarla diyalog kurmak istediğinin en bariz örneklerinden biridir. Anlaşmaya göre Yahudi kabileleri kendi dinini yaşamada özgürdüler. Hiç kimse Kureyşlileri ve mütteliklerini himaye etmeyecektir. Medine'nin korunması için Yahudiler de Müslümanlar gibi harcama yapacak ve işlenecek olan suçlar şahsi olacaktır. Ortaya çıkabilecek ihtilaflarda son merci Allah (cc.) ve Resulü olacaktır.¹⁷³ Anlaşma maddeleri, Hz. Peygamber'in Medine'de bir uzlaşma toplumu oluşturmak istediğini ve bu amacını anayasal bir çerçeveye oturtmak istediğini göstermektedir. Bu dönemin ilk yıllarında Hz. Peygamber'in de zaman zaman Yahudilerin meclislerine gitmesi, Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) ve Hz. Ömer gibi, sahâbenin ileri gelenlerinin Yahudilerin ibadet yerlerine giderek onlar ile sohbette bulunması onların Yahudilerle ilişkilerini iyi tutmaya çalıştıklarını göstermektedir.¹⁷⁴ Nitekim bir defasında, Yahudilerin büyük âlimlerinden sayılan ve gizliden Müslüman olan Abdullah b. Selâm (ö. 43/663-64), Hz. Peygamber'den Yahudilerin meclisine gelmesini ve orada kendisinden bahsetmesini istedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber bu meclise geldi ve Abdullah b. Selâm'ın nasıl biri olduğunu sordu. Onlar da: "O, bizim âlimlerimizden ve önderlerimizdendir." yanıtını verince Abdullah ortaya çıktı ve milletine Hz. Muhammed'in (sav.) beklenen peygamber olduğunu, dolayısıyla ona uymaları gerektiğini söyleyerek onları İslâm'a çağırdı.¹⁷⁵

Medine döneminde meydana gelen önemli olaylardan biri de Hz. Peygamber'in Yahudilerle birlikte Âşûrâ orucu tutmaya başlamasıdır. Bazı rivayetlere göre Hz. Peygamber Medine'ye geldiğinde Yahudilerin Âşûrâ gününde oruç tuttıklarını görmüş ve onlara oruç tutmalarının nedenini sormuştur. Onlar da Hz. Mûsâ'nın kurtuluşu gibi birçok olayı anlattıktan sonra şükür için o günde oruç tuttıklarını söylemeleri üzerine Hz. Muhammed (sav.): "Ben Musa'ya sizden daha layığım ve onun kurtuluşu için oruç tutmaya sizden daha çok hakkım var." diyerek bu günde oruç tutmuş ve Müslümanların da oruç tutmalarını istemiştir.¹⁷⁶

¹⁷³ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 2/295; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/202-206; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 3/505.

¹⁷⁴ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/531, 550-551; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/570-571; Remzî Na'na', *el-İsrâîliyât ve eseruhâ fî kütübi't-tefsîr*, 107-108; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 2/325.

¹⁷⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 2/301-302.

¹⁷⁶ Ancak Yahudi-Müslüman muhalefetinin ardından Hz. Peygamber'in vefatına yakın Âşûrâ orucu için: "Biz de önümüzdeki sene dokuzuncu günü tutarız." dediği de aktarılmıştır. Caetani (ö.1353/1935) ve Wensinck (ö.1358/1939) gibi kimi müsteşrikler bu tür rivayetlerden hareketle Hz. Peygamber'in bu orucu Yahudilerden öğrenip uyguladığını ancak Yahudiler ile arası bozulunca Ramazan orucunu farz kıldığını ve Âşûrâ orucunu bıraktığını söylemişlerdir. Bazı âlimler ise Hz. Peygamber'in oruç tutarak ve Müslümanları bugünde oruç tutmaya sevk etmekle Yahudilere bir jest yapmış olabileceğini düşünmüşlerdir. İbn Hacer el-Askalânî'ye göre ise Hz. Peygamber İslâm'ın ilk yıllarında kesin bir âyet olmayan durumlarda müşriklere uymaktansa Ehl-i kitab'a uymayı tercih ederdi. Mekke fethinin ardından Hz. Peygamber bırakın onlara uymayı onlara muhalefeti bir prensip olarak benimsemiştir. Bütün bunlar bir yana Hz. Aişe (ö. 58/678) ve İbn Ömer'den gelen rivayetler bu orucun Hz. Nuh'tan beri birçok dinde mevcut olan ve bu adetin cahiliye devrinde Araplar tarafından Hz. İbrahim'den beri de Kureyşlilerce devam ettirildiği, Hz. Peygamber'in de bu orucu hicretten önce ve sonra devam ettirdiğini göstermektedir. Aynı şekilde bazı rivayetlerde Arapların her yıl bugünde Kâbe'yi örttükleri de nakledilmiştir. Bütün rivayetler göz önünde bulundurulduğunda namazda olduğu gibi (ilkın sabah iki akşam iki rekat iken Mîrâc gecesi ile beş vakte çıkmıştır.) orucun da tedrici olarak bir aya çıktığını söylemek daha isabetli olacaktır. Bu konuda aktarılan rivayetler tümüyle incelendiğinde orucun da ilkin aşûre günü tutulması farz kılındığını, Ramazan orucu farz kılındıktan sonra bu orucun sünnet sayıldığını söylemek daha doğru olacaktır. Bunun Yahudi muhalefeti ile bir alakası olmadığı kanaatindeyiz. Zira Hz. Peygamber'in Yahudilikten etkilenerek orucu farz kıldığını, ardından da Yahudi muhalefeti nedeniyle bundan vaz geçtiğini söylemek pek makul değildir. Hz. Peygamber'in İslâm'daki tedricilik ilkesine göre ve ilkin

Bu dönemde meydana gelen ve Müslümanlar ile Yahudiler arasında ihtilafa neden olan bir olay da kıblenin değişmesidir. Müslümanların Mekke döneminde nereye yöneldikleri ihtilafıdır. Ancak Müslümanların Mekke’de iken Kâbe’ye yönelmiş olmaları daha muhtemeldir.¹⁷⁷ Hz. Peygamber’in de Medine’de Beytu’l-Makdis’e yönelerek ibadet ettiği aktarılmaktadır.¹⁷⁸ Hz. Peygamber’in Medine’de iken Beytu’l-Makdis’e yönelerek ibadet etmesinin Yahudileri memnun ettiği söylenebilir. Ancak böyle bir şeyi sırf onları memnun etmek için yaptığını söylemek doğru değildir. Zira Kur’ân-ı Kerim’de de açık bir şekilde kıblenin değişimi konusunda sadece Hz. Peygamber’in temennisinden bahsedilebileceği belirtilmiştir. Değişim ise Allah’ın dilemesiyle olmaktadır.¹⁷⁹

Hz. Muhammed’in (sav.) kıblenin değişmesini çok arzulaması üzerine kible, Beytu’l-Makdis yerine Kâbe olmuştur. Allah tarafından kıblenin değiştirilmesi Yahudi, Münafık ve Müşriklerce bir polemik konusu yapılmıştır. Yahudiler: “O (peygamber) atalarının yolunu seçti ve onların dinine yöneldi, bizim kiblemiz üzere kalsaydı beklediğimiz peygamber olmasını ve Tevrat’ta müjdelenen kişinin o olduğunu umardık.” diyerek kıblenin tahviline itiraz etmişlerdir.¹⁸⁰ Münafıklar ve müşrikler de buna benzer ifadeler ile Hz. Peygamber’e saldırınca.¹⁸¹ Allah, bunlara cevaben Bakara 2/115,142-150 âyetlerini indirmiştir.

Yahudi âlimlerinin, Hz. Peygamber’e sorular sorup onu zor durumda bırakmak istemeleri, Müslümanlar ile Yahudilerin arasının bozulmasına neden olmuştur. Kur’ân-ı Kerim, her defasında Yahudilerin bu sorularına cevaplar vererek onları susturmuştur. Mesela, Yahudilerden bir grup Hz. Muhammed’in (sav.) yanına gelerek sorularına

---

önceki dinlere/adetlere tabi olmuş ancak ramazan orucunun farz kılınmasının akabinde bu uygulamadan vaz geçtiğini söylemek daha mantıklıdır. (Bkz. Müslim, *el-Câmi’u’s-sahîh*, Kitâbu’s-sevm,19, (s. 442-445); Kitâbu’s-sevm, 20, (s. 445), Kitâbu’s-savm, 69, (4/310); İbn Hanbel, *el-Müsned*, Müsned, 2, 57, 143 (2/235); Askalânî, *Fethu’l-Bârî*, Kitâbu’s-savm, 69, (4/310-311) Yusuf Şevki Yavuz, “Âşûrâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/24-26; Kuzudişli, *İsrâiliyât’ın Hadise Girişi*, 75; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/443; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 4/2196; İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdullâh b. Atiyye b. Abdillâh ed-Dımaşkî, *el-Muharreru’l-vecîz fi tefsîri’l-kitâbi’l-‘azîz*, Abdusselam Abdüşşâfi Muhammed (Thk.), (Beyrût: Dârü’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2001), 1/218.)

¹⁷⁷ İslâm’ın zuhurundan önce de bazı Haniflerin Kâbe’ye yönelip ibadet ettikleri rivayet edilmiştir. Ancak Hz. Peygamber’in Mekke döneminde Mekke’de nereye yöneldiği konusunda ihtilafı olmasına karşın Kâbe’ye yönelmiş olma ihtimali daha fazladır. Zira Hz. Peygamber bu dönemde Beytu’l-Makdis’e yönelmiş olsaydı bu durum müşriklerce polemik konusu yapılacaktı. Böyle bir polemik bize ulaşmamış olması Hz. Peygamber’in diğer Hanifler gibi Kâbe’ye yönelmiş olma ihtimalini güçlendirmektedir. Hz. Peygamber, Mekke’de iken Kâbe’yi Beytu’l-Makdis ile arasına alarak ibadet ettiğiyle ilgili rivayetler de bunu desteklemektedir. (Ayrıntılı bilgi için Bkz. Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/472-475; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 2/868; İbn Hanbel, *el-Müsned*, 2/326.)

¹⁷⁸ Medine döneminde hicretin ilk yıllarında (ihtilafı olmakla beraber bu süre göre 9 ila 18 ay arasında değişmekle birlikte, çoğunluğa göre bu süre 17-18 aydır.) Hz. Peygamber’in Beytu’l-Makdis’e yöneldiği konusunda ittifak vardır. Bu dönemde Allah kible olarak Kudüs’ü belirlediğinden veya Hz. Muhammed (sav.) Kâbe ve Beytu’l-Makdis arasında muhayyer kıldığından Beytu’l-Makdis’e yönelerek ibadet etmiştir. (Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ahmet Özel, “Kible”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/366-367; İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-nebeviyye*, 2/324.361; Ebü’l-Hasan Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, Tefsîr, Ahmed Ferîd (Thk.), (Beyrût: Dârü’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2003), 1/82; Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an tevîli âyi’l-Kur’ân*, 2/7-10; Ya’kûbî, *et-Târîh*, 1/361; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 2/850-851; Hâzin, *Lubâbu’t-te’vîl fi ma’âni’t-Tenzîl*, 1/89; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 4/31; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 1/221.

¹⁷⁹ Bakara 2/115,142-150

¹⁸⁰ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 2/850.

¹⁸¹ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 2/850; Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an tevîli âyi’l-Kur’ân*, 2/19.

doğru cevap vermesi durumunda Müslüman olacaklarını bildirmişlerdi. Ancak Hz. Muhammed (sav.) onların sordukları sorulara doğru cevap vermesine rağmen onlar: “Cebrâil kan döken bir melektir. Onun yerine başka bir melek olsaydı sana iman ederdik.” diyerek iman etmemişlerdir. Bunun üzerine: “*De ki: ‘Her kim Cebrail’e düşman ise bilsin ki o, Allah’ın izni ile Kur’an’ı, önceki kitapları doğrulayıcı, müminler için de bir hidayet rehberi ve müjde verici olarak senin kalbine indirmiştir.*”¹⁸² âyeti inmiştir.¹⁸³ Aynı şekilde Yahudiler cehennemde yedi gün yanacaklarını söyleyince Allah: “*Bir de dediler ki: ‘Bize ateş, sayılı birkaç günden başka asla dokunmayacaktır.’ Sen onlara de ki: ‘Siz bunun için Allah’tan söz mü aldınız? -Eğer böyle ise Allah verdiği sözden dönmez-. Yoksa siz Allah’a karşı bilemeyeceğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?’*”¹⁸⁴ âyetini indirerek onların bu konuda hatalı olduklarını bildirmiştir.¹⁸⁵

Yahudiler, adetli kadınla beraber yemek yenilemeyeceğini, hatta onunla aynı evde bile kalınmaması gerektiğini söyleyince¹⁸⁶ sahâbe bunu Hz. Peygamber’e sormuştur. Bunun üzerine “*Sana kadınların ay hâlini sorarlar. De ki: ‘O bir ezadır (rahatsızlıktır) ay hâlinde kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri vakit, Allah’ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın. Şüphesiz Allah çok tövbe edenleri sever, çok temizlenenleri sever.*”¹⁸⁷ âyeti inmiştir. Hz. Peygamber’in sürekli olarak Yahudilerin yanlışlarını düzeltmesi onları çok rahatsız etmiştir. Nitekim bu âyette Yahudilerin söylediklerinin Allah’ın dinine aykırı olduğunun belirtilmesi Yahudileri kızdırmış ve: “Bu adam ne yapmak istiyor. Biz ne söylersek ona muhalefet ediyor.” diyerek tepkilerini dile getirmişlerdir.¹⁸⁸

Hz. Peygamber’in kendilerine oldukça nazik davrandığı Yahudiler, Müslüman olmamakla birlikte bazı münafıkları da kışkırtarak Müslümanlar ile olan ilişkilerinin bozulması için ellerinden geleni yapmışlardır. Hz. Peygamber’e ve Müslümanlara açık bir şekilde düşmanlık besleyenlerin başında Huyey b. Ahtap (ö. M.S. 628), Ebû Rafî’ el-A’var (ö.?), Kâ’b b. Eşref, (ö. 3/624) Abdullah b. Sûriyâ (ö.?) gibi Yahudi âlimler gelmekteydi. İbn Hişâm el-Mısri (ö. 218/833) bu âlimlerden 67 kişinin ismini vermektedir. Bu sayı o dönemde Yahudilerin ilmî birikimini göstermesi bakımından da önemlidir. Nitekim bu düşmanlıkları sonucunda Yahudilerin ileri gelenlerinden Kâ’b b. Eşref şiirleriyle müşrikleri Müslümanlara karşı kışkırtarak savaş çıkartkanlığı yapmıştır. Ebû Rafî’ el-A’var Hz. Peygamber ve Müslümanlara karşı insanları savaşa kışkırtmıştır.¹⁸⁹ Yahudi âlimlerinden Abdullah (el-Husayn) b. ez-Zübeyr b. Bâtâ en-Nadrî el-İsrâîlî (ö. 3/625) ve Abdullah b. Selâm gibileri Müslüman olup Müslümanlara yardımcı olmuşlardır. Takiyye yaparak Müslüman görünmeye çalışan Yahudiler de olmuştur. Aynı zamanda Medineli münafık grup ta onlara yardım etmişlerdir.¹⁹⁰

Yahudiler daha da ileri giderek Müslümanları aşağılayıcı söz ve davranışlarda bulunmuş ve gizlice Mekkelilerle iş birliği yapmışlardır.¹⁹¹ Yahudilerin Hz. Peygamber’e ve Müslümanlara karşı takındıkları olumsuz tavır daha da katılarak onları sırtlarından vuracak dereceye varınca Hz. Peygamber’in Yahudilere karşı müsamahakârlığı son

¹⁸² Bakara 2/97.

¹⁸³ İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-nebeviyye*, 2/320.

¹⁸⁴ Bakara 2/80.

¹⁸⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-nebeviyye*, 2/316.

¹⁸⁶ Levililer 15/19-30.

¹⁸⁷ Bakara, 2/222.

¹⁸⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 1/296.

¹⁸⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-nebeviyye*, 2/463-464; 3/599; Taberî, *Târîhu’l-ümem ve’l-mülûk*, 2/52-68.

¹⁹⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-nebeviyye*, 2/301-303,308-310.

¹⁹¹ İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-nebeviyye*, 2/301-310,463,549,563.

bulmuştur.¹⁹² Nitekim hicretin ikinci yılında Benû Kaynukâ' kabilesi antlaşmayı bozdukları için şehirden sürülmüşlerdir.¹⁹³ Benû Nadîr kabilesi ise Hz. Peygamber'e suikast düzenleyerek onu öldürmek istemişlerdir. Bunun üzerine Medine'den sürülmüşlerdir.¹⁹⁴ Hendek Savaşında (5/627) Benû Kurayzâ Yahudileri Mekkeli müşrikler ile anlaşıp Müslümanlara ihanet etmiş ve antlaşmayı ihlal etmişlerdir. Bunun üzerine onlar da Sa'd b. Muâz'ın (ö. 5/627) verdiği hüküm üzerine cezalandırılmışlardır.¹⁹⁵

Medine'den sürülen Yahudilerin Hayber'e sığınıp burada birleşmeleri, Müslümanlar için ciddi bir tehdit oluşturmuştur. Mekke'yi fethetmek isteyen Hz. Muhammed (sav.), hicretin yedinci yılında Medine ve etrafını güvence altına almak maksadı ile Hayber'i kuşatmıştır. Akabinde yapılan antlaşmaya göre, Yahudiler elde ettikleri gelirin yarısını Müslümanlara vermek kaydıyla yerlerinde bırakılmış ve Müslümanlar tarafından korunmuştur. Ancak antlaşmada Müslümanların gerekli gördükleri takdirde onları buradan sürebilecekleri kaydı da konulmuştur. Nitekim Hz. Ömer döneminde bunlar Şam bölgesine sürülmüşlerdir.¹⁹⁶ Ardından Fedek ve Vâdilkurâ gibi yerlerde yaşayanlar teker teker İslâm devletine boyun eğmiştir.¹⁹⁷ Hz. Peygamber döneminden sonra da bazı Yahudilerin Medine ve çevresinde kalmaya devam ettiği bilinmektedir. Hz. Ömer döneminde bunlardan bazıları sürgün edilmişse de bazıları burada kalmaya devam etmiştir.¹⁹⁸ Ancak Yahudilerin bu tutumlarına rağmen Müslümanlar ile ticarî ve sosyal ilişkileri devam etmiştir. Nitekim Hz. Muhammed (sav.) cenazeleri önünde ayağa kalkmış,¹⁹⁹ hastaların²⁰⁰ ve dinî mekanlarını ziyaret etmiş,²⁰¹ hatta rehin karşılığında onlardan borç almıştır.²⁰² Dolayısıyla Yahudiler, Müslümanlar tarafından herhangi bir hakaret ve zulme maruz kalmamışlardır.

Mekke'de olduğu gibi Medine'de de ciddi bir Hristiyan nüfusunun varlığından bahsetmek mümkün değildir. Bu yüzden Müslümanların, Hristiyanlar ile sıkı bir ilişki veya çatışma içinde olduğu söylenemez. Medine'de Ebû Amr er-Râhib (ö.?) isimli bir keşişin bulunduğu, Hz. Peygamber'in buraya hicretinin ardından 15-50 kadar kişiyle Mekke'ye gittiği, burada müşrikleri Hz. Peygamber ve Müslümanlara karşı kışkırttığı, Uhud savaşına katıldığı ve daha sonra da Tâife oradan da Şam'a gittiği rivayet

¹⁹² Şiirleriyle Hz. Peygamber ve ashabına hakaretler eden Kâ'b b. Eşref (ö. 3/624) ve Ebû Rafî' el-A'var Hz. Peygamber'in isteği üzerine bir grup sahâbi tarafından öldürülmüştür. İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 3/463-467; 3/599; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/38; Ya'kûbî, *et-Târîh*, 1/1,367; Mehmet Ali Kapar, "*Kâ'b b. Eşref*", 24/3-4; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/52-68.

¹⁹³ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 3/360-362; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/48; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/33-34.

¹⁹⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 3/549-557; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/83-85; Ya'kûbî, *et-Târîh*, 1/367; İbnu'l-Esîr *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/60-61.

¹⁹⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 3/575-582; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/98-104; Ya'kûbî, *et-Târîh*, 1/370; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/75-76.

¹⁹⁶ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/135-139; Hamîdullah, "Hayber", 17/21; Ya'kûbî, *et-Târîh*, 1/374-375.

¹⁹⁷ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/139-140; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 3/651; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/99-105; Azizova, "Teymâ", 41, 53.

¹⁹⁸ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/548-549.

¹⁹⁹ Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, Kitâbu'l-Cenâiz, 24/78-81, (372).

²⁰⁰ Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, Kitâbu'l-Merdâ, 11/5657, (10/148); Azîm Âbâdî, '*Avnu'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebi Dâvûd*, Kitâbu'l-Cenâiz, 5/3093, (8/261).

²⁰¹ Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, Kitâbu'r-rahm, 2/6944, (12/396); Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/550-551; Remzî Na'na; *el-İsrâiliyât ve eseruhâ fi kütübi't-tefsîr*, 107-108.

²⁰² Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, Kitâbu'r-Rehn, 4, 2513, (5/179); Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/535.

edilmiştir.²⁰³ Ayrıca Ebû Kubeys b. Ebi Enes (ö.?) adında bir rahibin Hz. Peygamber Medine'de iken yanına geldiği, Müslüman olduğu ve birçok şiir inşad ettiği rivayet edilmiştir.²⁰⁴ Hristiyanlardan Müslüman olan sahâbilerin ruhban gibi davranması üzerine “*Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve temiz nimetleri (kendinize) haram etmeyin ve (Allah'ın koyduğu) sınırları aşmayın. Çünkü Allah, haddi aşanları sevmez.*”²⁰⁵ âyeti inmiştir. Ayrıca bu mesele Hz. Peygamber'i rahatsız etmiş ve Hz. Peygamber, “Ben bazı günler oruç tutarım bazı günler de tutmam. Gece hem namaz kılıyorum hem de uyuyorum. Bazen de eşlerimle yatıyorum. Kim benim sünnetime uyarsa o bendendir. Kim de sünnetime uymazsa benden değildir.” buyurmuştur.²⁰⁶

Medine döneminde Müslümanlar Negrân bölgesinde yaşayan halk ile de ilişki kurmuştur. Negrân bölgesi hem İslâm öncesi dönemde hem de İslâmî dönemde Yemen'in en önemli Hristiyanlık merkezi durumundaydı.²⁰⁷ Nitekim Negrân bölgesinden bir grup Hristiyan, Hz. Peygamber'in yanına gelmiş ve onunla tartışmışlardır. Hz. Peygamber bunların kendi ibadetlerini yapabilmeleri için caminin bir bölümünü onlara tahsis ettiği rivayet edilmiştir. Hz. Peygamber ile aralarında münakaşa olunca onları; “*Sana bu ilim geldikten sonra seninle bu konuda çekişenlere de ki: Geliniz, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı çağıralım. Biz de siz de toplanalım. Akabinde gönülden dua edelim de Allah'ın lânetini (aramızdan) yalan söyleyenlerin üstüne atalım.*”²⁰⁸ âyeti ile mübâheleye davet etmiş onlar ise mübâheleyi reddedip Hz. Peygamber ile siyasî bir anlaşma yaparak Yemen'e geri dönmüşlerdir.²⁰⁹ Bununla birlikte Müslüman olanlar ve Hz. Peygamber'i ziyaret edenler de olmuştur.²¹⁰

İslâmî dönemde Medine dışında Yemâme, Bahreyn gibi yerlerde de Hristiyan nüfusu vardı. Rivayetlere göre Bahreyn'den Cârûd b. 'Amr önderliğinde bir grup Hz. Peygamber'i ziyaret etmiş ve Müslüman olmuştur.²¹¹ Hristiyanlık; Tayy, Kuda'a, Temîm ve Rabi'a kabileleri arasında yaygın haldeydi. Hicaz ve Necd bölgelerinde de Hristiyanlık bilinmekteydi.²¹² Medine dışında ise Vâdilkurâ, Medyen, Tanûh, Surân ve Zebed gibi yerlerde Hristiyan nüfusu vardı.²¹³ Şam, Irak, Hicaz ve Yemen bölgesinde Hristiyanlığın Nastûrî mezhebî yaygın iken Şam ve çöllerinde Yâkûbî/Monofizit mezhebî ile Nastûrî, yaygındı. Özellikle Hîreliler Nastûrîliği benimsemiş iken Gassâniler Yâkûbîliği benimsemişlerdi. Bunların dışında da Nasiri, Ebionist ve Kisâî gibi bazı mezhepler de Arabistan'da bulunmaktaydı.²¹⁴

Yemen, Medine ve çevresinde yaşayan Ehl-i kitap'tan Müslümanlara zarar verenler, Hz. Ömer ve sonraki dönemlerde Hz. Peygamber'in: “Arap yarımadasında iki din olmaz.” sözüne istinaden Arabistan'dan sürülmüşlerdir.²¹⁵ Mekke ve Medine dönemiyle ilgili aktarılan rivayetler, Müslümanların muhtelif konularda Ehl-i kitab'a danıştıklarını

²⁰³ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 3/473, 2/347-348.

²⁰⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 2/297.

²⁰⁵ Mâide 5/87.

²⁰⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an tevîli âyi'l-Kur'ân*, 5/15; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 2/763.

²⁰⁷ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/616-617

²⁰⁸ Âl-i İmrân 3/61.

²⁰⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 2/339-347; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/162; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 2/414-417.

²¹⁰ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/162.

²¹¹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/621-622.

²¹² Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 1/124

²¹³ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/647.

²¹⁴ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/626-634; Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, 36.

²¹⁵ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/162; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/620.

göstermektedir. Ancak bunlar islâmî kaynaklarda yer alan İsrâîlî rivayetlerin, Mekke ve Medine döneminde Ehl-i kitap'tan alındığını gösterecek mahiyette değildir. Kur'ân-ı Kerîm'in bu kavmin peygamberleri hakkında sınırlı bilgiler aktarması, Ehl-i kitap'tan bazı şahsiyetlerin Müslüman olması ve Hz. Peygamber'e isnad edilen rivayetler Müslümanların Ehl-i kitab'a daha çok başvurmalarına neden olmuştur. Bunun neticesinde İsrâîliyât giderek çoğalmış tefsir hadis ve tarih kitapları bu rivayetler ile dolmuştur.²¹⁶

SONUÇ

İsrâîliyât, genel anlamda diğer kültürlerden İslâm kültürüne girmiş rivayetler için kullanılmaktadır. Rivayetlerin çoğu Yahudilerden aktarıldığından bunları ifade etmesi için İsrâîliyât kelimesi seçilmiştir. İsrâîliyât'ın çoğu Ehl-i kitap ve özellikle de Yahudiler üzerinden İslâm'a geçtiğinden Ehl-i kitab'ın Arap yarımadasına gelmesi Araplar ile kurdukları ilişkiler ve onların Araplar üzerindeki etkisini önemli hale getirmektedir. Arap yarımadasına kesin olarak ne zaman geldikleri bilinmeyen Ehl-i kitap, kabileler halinde buraya yerleştiği ve bazı bölgelerde halkın da kendilerine tabi olmasıyla devletler kurdukları bilinmektedir.

Ehl-i kitap buldukları bölgelerde Araplar ile siyasî, ticarî ve sosyal ilişkileri sayesinde birlikte yaşadıkları Arap toplumuna uyum sağlayabilmiştir. Kültürel açıdan Araplar gibi yaşamış olan Ehl-i kitap, kabile isimleri ve şahıs isimlerinin çoğunu Arapça isimlerden seçmiş ve şiirlerini Arap tabiatına uygun olarak ve Arapça söylemişlerdir. Arapların düzenli olarak ticaret amacıyla Şam ve Yemen'e gitmeleri ve düzenledikleri panayırlara Ehl-i kitab'ın da katılması onların Ehl-i kitapla olan ilişkilerini pekiştirmiştir.

Ehl-i kitab'ın semavî bir kitaba, bir dine ve ilim merkezlerine sahip olmaları Araplara nisbeten daha kültürlü olmalarını sağlamıştır. Onların bu bilgileri kitaplarından okudukları kanısı Araplar nezdinden kendilerine bir nevi üstünlük sağlamıştır. Arap yarımadasında yaşayan Yahudilerden İbranceyle birlikte Arapçayı da çok iyi konuşan Hibr ve Rabbânî adlarıyla bilinen âlimleri vardı. Özellikle Himyer asıllı Yahudi âlimler ilim bakımından üstünlük elde etmişlerdi. Yahudilerin ilim bakımından üstün olmaları ve Arapçayı da bilmeleri Arapların onlardan etkilenmesini kolaylaştırmıştı. Bu nedenle İsrâîliyât'ın İslâm kültürüne girişi, câhiliye döneminde Ehl-i kitap ve özellikle Yahudi kültürünün Arap kültürüne girmeye başlamasıyla ele alınmalıdır. Zira Hz. Peygamber, putperest olan bu kavmi İslâm'a davet ettiğinde bir semavi dine mensup olmalarına rağmen onun davetini ve kullandığı kavramları anlayabilmişlerdi. Arapların câhiliye döneminde Ehl-i kitap ile olan ilişkileri İslâmî dönemde de devam etti.

Arapların İslâmî dönemden önce de Ehl-i kitap'la birlikte yaşamış olması, onların kültür ve medeniyetlerinden haberdar olmalarını sağlamıştır. Araplar, Ehl-i kitap ve özellikle Yahudiler ile kurdukları ilişkiler sayesinde Ehl-i kitab'ın birçok bilgisine vakıf olmuş ve komşu milletlerin de düşünce, örf ve adetlerinden; hikâye ve masallarından, tarihi olaylardan ve onların mekan ve kalıntılarından haberdar olmuşlardır. İslâm'ın ilk yayıldığı Hicaz bölgesinde Yahudiler diğer Ehl-i kitab'a nazaran özellikle Medine ve çevresinde Araplar ile daha sıkı ilişkiler kurmuşlardır. Onların Beytülmidrâs adıyla

²¹⁶ Zehebî, *Buhûs fî 'ulûmi't-tefsîr*, 24; Muhamed Hadi Ma'rîfet, *et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihî'l-keşîb*, (Meşhed: el-Câmi'etu'r-Ravdiyye li'l-'Ulûmi'l-İslâmî, h.1433), 2/631-632; Mahmud Ebu Reyeye, *Edvâ 'ala's-sünneti'l-Muhammediyye*, (Kum: Muessesetu Ensâriyân, Bty.), 315.

bilinen çok amaçlı ibadet yerlerine sahip olmaları buralarda sınırlı sayıda da olsa okuma yazma öğrenmelerini sağlamıştır.

İslâm'dan önceki Arap-Ehl-i kitap münasebeti İslâmî döneme nazaran daha sınırlı kalmıştır. Zira İslâmî dönemde Müslümanların Ehl-i kitap ile özellikler birlikte yaşamaya başlaması ve Kurân-ı Kerim'in Ehl-i kitap'ın haberdar olduğu kimi peygamber ve kıssaları aktarması bu münasebetleri hızlandırmıştır. Ayrıca İslâmî dönemde Yahudilerin Müslümanlar ile rekabet etmeye başlaması inen vahyin bu sorulara cevaplar vermesi ve özellikle Yahudileri ciddi bir şekilde eleştirmesi münasebetleri hızlandırmıştır. Bu dönemde Ehl-i kitap âlimlerinden İslâm'a girenler olmuş ve zamanla bu âlimlerden alınan bilgileri Müslümanlar tarafından doğru telakki edilmiştir. Bu nedenle çoğu İsrâîlî bilgilerin sahabe döneminden itibaren Ehl-i kitap'tan soru-cevap şeklinde İslâm'a girdiği düşünülmüştür. Ancak İsrâîlî rivayetlerin Câhiliye döneminden itibaren Arap kültürüne girmeye başladığını ve ardından artarak devam ettiğini söylemek daha isabetli olacaktır. Zira İsrâîlî rivayetlerin Arap-İslam Kültürüne geçmesinin tarihi seyrine bakıldığında bu rivayetlerin Câhiliye dönemindeki ilişkiler neticesinde Arapların Ehl-i kitap'tan etkilenmeye başladığı, Hz. Peygamber döneminde bu etkinin devam ettiği, sahâbenin Ehl-i kitap'tan bazı şeyler öğrendikleri, Hz. Peygamber'den sonraki dönemde öğrenme sürecinin artarak devam ettiği görülecektir. Ayrıca İsrâîliyât'ın Arap kültürüne girişindeki tarihi süreç göz önünde bulundurulduğunda Câhiliye döneminde Arapların Ehl-i kitap kültüründen aktarılan tarihi olay ve hikâyelere karşı olumsuz bir tavır takınmadıkları görülmektedir. Aynı şekilde Hz. Peygamber ve sahâbe döneminde de İsrâîliyât'a karşı topyekûn bir olumsuz tavidan bahsetmek mümkün değildir.

KAYNAKÇA

Abdürrezzâk, Ebû Bekir b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî, *el-Musannef*, Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî (Thk.), 5. cilt, Beyrût: el-Mektebetu'l-İslâmî, 1403.

Afgânî, Sa'id, *el-Esvâk fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1974.

Algül, Hüseyin, "Fedek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 12/ 294-295. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

....."Himyerîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 18/62-63, İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Askalânî, Ebü'l-Berekât İzzüddîn Ahmed b. İbrâhîm b. Nasrillâh el-Kinânî el-Mısırî, *Fethu'l-Bârî*, 4-6-8. Cilt, Riyad: Darü's-Selâm, 2000.

Azizova, Elnure, "Teymâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 41/53-54, İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

....."Vâdilkurâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 42/ 421-423, İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed, *Me'âlimu't-Tenzil fi't-tefsîr ve't-te'vîl*, 4. Cilt, Beyrût: Dârü'l-Fikr, 2002.

Bağdâdî, İsmail b. Muhammed Emin el-Bâbâî, *Hediyetü'l-ârifîn esmau'l-müellifîn ve asârü'l-musannifîn*, 2. Cilt, Beyrût: Dârü İhyai Turasi'l-'Arabî, 1955.

Bozkurt, Nebi- Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Medine", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 28/305-311, Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-edebl'l-'Arabî*, Abdulhalim en-Neccâr, (Çev.) 1. Cilt, Kahire: Dârü'l-Me'ârif, h.1119.

Büyük, Enes, “Tefsirde İsrâîliyât'ın Arap Kültürüyle İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 14/2, (2014), 91-107.

Cabirî, Muhammed Âbid, *Kur'ân'a Giriş*, Muhammed Coşkun (Çev.), İstanbul: Mâna Yayınları, 2011.

Cerrahoğlu, İsmail, “Tefsir Sahasında İsrâîliyât'a Kısa bir Bakış”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 2/3,4, (Byy: Mart-Nisan,/1963) 3-6.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh*, Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, 2008.

Cevvâd Ali, *el-Mufasssal fî târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm*, 6, cilt, byy: İntişarâtu eş-Şerîf er-Redî, 1380.

Cürcânî, Ebû Bekir Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed, *Ta'rîfât*, Beyrût: Dârü'n-Nefâis, 2012.

Çağatay, Neşet, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*, Ankara: AÜİF, Yayınları, 1957.

Çalışkan, Necmettin, “Kur'ân'da Ticarî Ahlak Kuralları ve Günümüzdeki Yansımaları” *ANTAKİYAT/Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1, (2018), 22-42.

Çelebi, Katip, Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn, 2. Cilt, Beyrût: Dârü'l-Fikr, 2010.

Dayf, Şevkî, *Târîhu'l-edebl'l-'Arabî*, 1. Cilt, Kahire: Dârü'l-me'ârif, 1960.

Derveze, Muhammed İzzet b. Abdilhâdî b. Dervîş, “Havle İsrâîliyât fî Kutubi't-tefsîr”, *Mecelletu'l-va'yi'l-İslâmî*, 2/19, (1966), 38-42.

..... “Tefsir Kaynaklarındaki İsrâîliyât Üzerine” Hüseyin Zamur (Çev.), *Şarkiyat*, 10/1, (2018), 515-523.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhît*, 'Âdil Ahmed Abdulmevcûd- Ali Muhammed Mu'avvid (Thk.), 1. Cilt, Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2010.

Ebu Reyve, Mahmud, *Edvâ 'ala's-sünneti'l-Muhammediyye*, Kum: Muessesetu Ensâriyân, Bty.

Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed, *el-İsrâîliyât ve'l mevdû'ât, fî kütübi't-tefsîr*, Kahire: Mektebetü's-sünne, 2006.

Emîn, Ahmed, *Fecru'l-İslâm*, Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2009.

..... *Duhâ'l-İslâm*, Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2010.

Ezrûkî, Muhammed b. Abdullah, *Ahbâru Mekke ve mâ cæ fihâ mine'l-âsâr*, Ruşdî Sâlih (Thk.), 1. Cilt, Beyrût: Dârü'l-Endülüs, 1983.

Halebî, Ebû'l-Ferec Nûrüddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed, *es-Sîretu'l-Halebiyye*, 2. Cilt, Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1427.

Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî, *Mu'cemu'l-buldân*, 2-4-5. Cilt, Beyrût: Dâru Sadr, 1977.

Hamîdullah, Muhammed, "Hayber", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, 17/20-22.

..... *İslâm Peygamberi*, Salih Tuğ (çev.), 1-2, cilt, Ankara: Yeni Şafak Yayınları, 2003.

Hasan, Abdullatîf Abdurrahmân, *Eseru'l-fikri'l-Yahûdî 'alâ Ğulâti's-Şia*, Riyâd, Mektebetu Abikân, 2014.

Hâzin, Ebü'l-Hasan Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bağdâdî, *Lubâbu't-te'vil fi ma'âni't-Tenzîl*, 1-3. Cilt, Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008.

İbn 'Esâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasan b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dimaşkî eş-Şâfiî, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 'Amr b. Ğurâme el-'Umerî (Thk.), 11. Cilt, Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1995.

İbn Atiyye, Ebü Muhammed Abdullâh b. Atiyye b. Abdillâh ed-Dimaşkî, *el-Muharreru'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, Abdusselam Abduşşâfi Muhammed (Thk.), 1. Cilt, Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.

İbn Haldûn, Ebü Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasan el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî, *Mukaddime*, 1. Cilt, Beyrût: Dârü'l-Fikr, 2001.

İbn Hanbel, Ebü Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, Muhammed Abdulkadir 'Atâ (Thk.), 2. Cilt, Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008.

İbn Hişâm, Ebü Muhammed Cemâlüddîn Abdümelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 1,2. Cilt, Beyrût: Şirketu Dârü'l-Erkam b. Ebi'l-Arkam, Bty.

İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Muhyiddîn Dîb Musto-Ali Ebü Zeyd Ebü zeyd (Thk.), 2,3,4,9. Cilt, Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 2015.

..... *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 1,2,3,4. Cilt. Beyrût: Muessesetu'r-Reyyân, 2014.

İbn Kuteybe, Ebü Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Kitâbu'l-me'ârif*, Kahire: Dârü'l-'Me'ârif, bty.

İbnu'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-târîh*, Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî (Thk.), 2. Cilt, Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1987.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânu'l-'Arab*, 1. Cilt, Beyrût: Dârü's-Sadr, bty.

İsfahânî, Ebü'l-Ferec, *Kitâbu'l-eğânî*, 22. Cilt, Kahire: Dârü'l-Kutubi'l-Mısrîye, 1950.

Kallek, Cengiz, "Pazar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 34/194-203, İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Kannûcî, Sıddîk b. Hasen, *Ebcedu'l-'ulûm*, 1. Cilt, Dimaşk, Menşûrâtu Vizâreti's-Sekâfeti ve'l-İrşâdî'l-Kavmî, 1889.

Kapar, Mehmet Ali, "Kâ'b b. Eşref", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 24/3-4, İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Kister, M.J. "İsrâiloğullarından Nakilde Bulunma Meselesi", Cemal Ağırman (Çev.), *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/1, (2001), 125-153.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *Câmi'ü ahkâmi'l-Kur'ân, ve'l-mubînu limâ tedemmene mine's-sünneti ve âyi'l-Kur'ân*, 1. Cilt, Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

Kuzudişli, Ali, “el-Kütüb'ten İsrâîliyât'a Bir Kavramın Tarih İçindeki Yolculuğu”, *C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26/1, (2012), 131-164.

..... *İsrâîliyât'ın Hadise Girişi*, byy. Kitap & Cafe Serüven, 2016.

Ma'rifet, Muhamed Hadi, *et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşib*, 2. Cilt, Meşhed, el-Câmi'etu'r-Ravdiyye li'l-'Ulûmi'l-İslâmî, h.1433.

Mes'ûdî, Ebü'l-Hasan Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Hüzelî, *Murûcü'z-zeheb ve Me'âdînu'l-Cevher*, 1, 2. Cilt, Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, 2005.

Mukâtil b. Süleyman, Ebü'l-Hasan b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *et-Tefsîr*, Ahmed Ferîd (Thk.), 1. Cilt, Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahîh*, Kahire: Dârü'l-Âfâku'l-'Arabî, 2005.

Na'na', Remzi, *el-İsrâîliyât ve eseruhâ fî kütübi't-tefsîr*, Beyrût: Dârü'l-Kalem, 1970.

Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd, *el-Medârik*, Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 2017.

Nursi, Said, *Muhâkemat*, İstanbul: Rnk Neşriyat, 2005.

Önkâl, Ahmet, “Beytülmidrâs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 6/ 95, İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Özel, Ahmet, “Kible”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 25/365-369, Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Özkan, Halit, “Temîm ed-Dârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 40/ 419-421, İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Öztürk, Mustafa, “Kur'an Kıssaları Bağlamında İsrailiyat meselesine farklı bir yaklaşım”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâmî İlimler Dergisi*, 9/1, (2014), 11-68.

Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu'l-ğayb*, 2,8. Cilt, Beyrût: Dârü'l-Fikr, 2005.

Sadîkî, Ebû Abdurrahman Şerefu'l-hak Muhammed Eşref el-'Azîm Âbâdî, *'Avnu'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebi Dâvûd*, 6,8,9. Cilt, Dımaşk: Dârü'l-Fayha, 2013.

Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 1. Cilt, Riyâd: Darü'l-Vatan, 1997.

Süheylî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî el-Mâlekî, *Ravdu'l-unûf*, 1,2. Cilt, Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Bty.

Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed, *el-Milel ve'n-nihal*, Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 2015.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî, *Câmi'u'l-beyân 'an tevîli âyi'l-Kur'ân*, 1,2,3,5,6,10. Cilt, Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2013.

..... *Târîhu'l-ümemi ve'l-mülûk*, 1,2. Cilt, Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012.

Tottoli, Roberto, “İslâmî Literatürde İsrâîliyât Teriminin Kökeni ve Kullanımı”, *Marife*, Çev. Mesut Kaya, 10/2, (2010), 201-215.

Tomar, Cengiz, “Yemen”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 43/401-406, İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Ya'kübî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'küb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih, *et-Târih*, 1. Cilt, Beyrût: Şirketu'l-İ'lâmî li'l-metbû'ât, Abdülemir (Thk.), Mehennâ, 2010.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Âşûrâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 4/24-26, İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Yıldız, Hakkı Dursun, “Arabistan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 3/252-258, İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Yiğit, İsmail, “Sebe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, 36/241-243.

Yüksel, Ahmet Turan, *İslâm'ın ilk Döneminde Ticarî Hayat*, İstanbul: Beyan Yayınları, Bty.

Zehebî, Muhammed Huseyn, *Buhûsun fî 'ulûmi't-tefsîr*, Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2005.

.....*et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn*, 1. Cilt, Kahire: Mektebetu Vehbe, 2000